Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 282 (12372) | 1983 чылдың декабрь 9, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 коп

БРИГАДА КЕРЭЭЗИ

Массаларның күш-ажылчы идепкейин улам ыңай көдүрери дээрге экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң кол угланыышкыннарының бирээзи болур деп, СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленуму тодараткан. Ол дээрге бөгүн партия комитеттериниң, совет, профэвилел болгаш комсомол органнарының чугула сорулгазы болур деп, ол Пленумга чугаазынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Ю. В. Андропов демдеглээн.

«Үлетпүрге күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң бригада хевирин улам ыңай хөгжүдер база ажыктыын бедидер дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы, ол ышкаш «Үлетпүрге күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң бригада хевирин улам ыңай хөгжүдер база ооң ажыктыын бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалы солуннарда парлаттынгылаан. Массаларның күш-ажылчы идепкейин улам ыңай көдүреринче угланган ол документилерде бүдүрүлгени интенсификастаарын дүргедедиринге, партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соондагы Пленумнарының шиитпирлерин күүседиринге бригадаларның улам өзүп турар ролюн ылаптыг тодаргай көргүскен. Бригадалар амгы байдалдарда күш-ажылчы коллективтерниң бүдүрүлгечи болгаш социал кол өзээ болуп турар.

Амгы үеде чурттуң үлетпүрүнүң ажылчыннарының барык 60 хуузу бригадаларда каттышкан. Оларның чартыындан хөй кезии кылган ажылының түңнелин барымдаалап, чаңгыс аай наряд-биле ажылдап турар. Чаа хевирниң — комплекстиг, шууштурулгалыг, бот-орулга-чарылгалыг бригадалар улам хөгжүп турар. Оларда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн шапкын бедидеринге, ажыл шагының болгаш өске-даа курлавырларның чидирин эвээжедиринге улуг аргалар бар, ёзулуг коллективизмниң, бот-боттарынга негелдениң, дузалажылганың байдалын тургузарынга таарымчалыг. Керээлиг бригадаларның ажыл-чорудулгазында күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң кол-кол чүүлдери тодаргай болгаш дээштиг боттанып турар.

Күш-ажылдың коллективтиг хевири болур бригада керээзиниң аргазы бистиң республиканың бүдүрүлгелеринде база элээн сайзыраан. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта, Кызылдың дааранылга фабриказында, эът комбинадында болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде бригада керээзин ажыглап киирген. Дааранылга фабриказының ажылчыннарының колдуг кезии бригада керээзинче шилчээн болгаш продукцияның дыка хөйүн олар берип турар. Сагылга-чурум дээш, продукцияның шынары, бүдүрүлгениң, бригаданың ажыл-херээ, ат-алдары дээш коллективтиг харысалганың байдалы ында тургустунган.

Ындыг-даа болза бригада керээзинче шилчилгениң доктааткан даалгалары турзажок, бо ажылда эренгейлээр, тоомчага албас хөөн, эрги чаңчылдан уштуна албайн турар чорук артып турар. Чижээ «Тудуг кезектери» комбинаттың бригадаларын чаңгыс аай нарядче шилчитсе-даа, бот-орулга-чарылгалыг санажылганы, керээлерин кылбайн турар. Элээн хөй бүдүрүлгелерде бригада керээзиниң аргазынче шилчииринге экономика албаның белен эвези, удуртукчуларның, специалистерниң, ажылчыннарның ол арганың ужур-утказын, ажыктыын билбейн турары, ол ышкаш бот-орулга-чарылганы нептередиринге чогуур хыналда-хемчээр дериг-херекселдерниң комплекизин чагыдып, белеткеп албааны шаптыктап турар. Ынчанганының хараазындан ат кырында тургустунган керээлиг бригадалар кайы хөй. Бригада аргазының хөгжүлдезинге партия, профэвилел организацияларының структура тургузуу, ажылының арга-методтары таарышпайн турары база ховар эвес.

Бүдүрүлгениң эге үндезиннерин хөгжүдериниң болгаш сайзыраңгайжыдарының херээнде ол болгаш өске-даа четпестерни чайладып, ажып эртерде адыр бүрүзүнге, бүдүрүлге бүрүзүнге эки чедир бодап кылдынган хемчеглерни ажылдап кылыры чугула. Бригадаларны тургузары-биле кады бүдүрүлгени организастаарын сайзыраңгайжыдары, иштики планнаашкынны эде тургузары, күш-ажылдың норма-чижээн таарыштырары эргежок чугула. Инженер-техниктиг ажылдакчыларны, бүдүрүлгениң организакчыларын керээлиг бригадаларга быжыглап, харын мырыңай оларның ажылының түңнелинден хамаарыштыр шаңнал-макталды алыр кылдыр тургузарга ажыктыг болурун дуржулга көргүскен.

Бригада керээзиниң аргазын улам хөгжүдер болгаш ооң ажыктыын бедидер дугайында СЭКП ТК-ның доктаалында, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң аңаа дүүштүр доктаалында төлевилээн хемчеглерни боттандырары экономиктиг хөгжүлдениң темпилерин дүргедедиринге, чоннуң чаагай чоруун улам ыңай бедидеринге салдарлыг болур. Ол документилерни коллективтерге чедир тайылбырлаары, ханы өөрениири, күш-ажылды организастаарының бригада хевирин улам ыңай хөгжүдер болгаш сайзыраңгайжыдар талазы-биле боттуг хемчеглерни ажылдап кылыры — партия, профэвилел, комсомол организацияларының, ажыл-агый удуртукчузу специалист бүрүзүнүң эң чугула херээ.

Кызылдың телетөвүнден өңнүг дамчыдылга

ЧЕДИ ӨҢНҮГ ЧЕЛЭЭШ ЫШКАШ

Челээш чеди өңнүг дижир болгай бис. Ооң ужуру мындыг. Аңаа ак чырыкты үш-булуңчук шил призма өттүр эрттирерге, ол аңгы-аңгы өңнерге чарлып хереледенир. Челээштиң чеди өңү (шынында өңнерниң хевирлерин чүс ажыр ылгап болур) бистиң бажыңнарывыста эртемниң хуулгаазыны ак-көк экраннарда — телевизорларда чырып, чүзүн-баазын өңнүг дамчыдылгалар-биле бисти магададып турар.

Өңнүг дамчыдылгалар бистиң республикага моон мурнунда чүгле Төп телевидение дамчыштыр кээп турган. Ам Тываның төп кезээниң, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем районнарының чурттакчылары өңнүг теледамчыдылгаларны бо чылдың декабрь 1-ден эгелеп көре берген.

Тываның радиотелетөвүнде ДА-ЗЦТ дээр өңнүг телевидениениң үш камералыг диктор аппарадын тургускан. Бо аппаратураны тургускан соонда Кызылдың телестудиязы челээштиң чеди өңүн бараалгадып эгелээн.

Челээштиң чеди өңү деп чугааны эртем ёзугаар алырга, ындыг-ла кончуг тодаргай эвес. Чүге дээрге кандыг-даа өңнү үш кол өңнү — сарыг, кызыл, көк өңнерни холуп тургаш үндүрүп ап болур. Чогум-на ол шынарга үндезилеп өңнүг көргүзүгнү боттандырып турар. Ак-кара өңнүг дамчыдылганы дамчыдар чаңгыс херексел-биле тырттырып дамчыдар болза, өңнүг дамчыдылганы дамчыдар үш херексел-биле тырттыргаш, оларны каттыштырганының соонда дамчыдар. Өңнүг дамчыдылганың бир ылгалыр чүүлү ол. Бистиң бажыңнарывыстың телеантенналарынга үш өңнү болгаш үннү бижээн электромагниттиг чалгыг келир. Телевизорнуң дузазы-биле ону өңнүг көргүзүг болгаш үн кылдыр ылгап, көрүкчүлерге чедирер. Өңнүг дамчыдылгаларны канчаар кылырын янзы-бүрү аппаратураларның тургузуунче кирбейн, бөдүүнү-биле каксы тайылбырлаарга мындыг.

Ам Кызылдың телетөвүнде өңнүг дамчыдылгаларның студиязында чаа тургускан дериг-херекселдерниң, ында ажылдап, биске бараан боол турарларының дугайында таныштырып көрээл.

Кызылдың телестудиязында өңнүг дамчыдылгалар көргүзер кылдыр дерип тургускан аппаратуралар үшкү салгалдың аппаратуралары. Бо аппаратураларны бир дугаарында 1980 чылда Москвага болгак XXII Олимпий оюннарын көргүзеринге ажыглаан. Боон эгелээш оларны чер бүрүзүнде ажыглап эгелээн. Өң чок аппаратураларга көөрде, моон тургузуу үш-дөрт катап нарын. Маңаа тускай негелделиг чырык херек.

Телестудиядан көргүскен дамчыдылгалар өңнүг болур. Байырлалдар үезинде ажылчы чоннарның чыскаалдарындан, хөгжүм-шии театрындан тырттырган дамчыдылгалар, кино-фото-чуруктарны көргүзери өң чок болур.

— Өңнүг дамчыдылгаларны бижиирде ажыглап турар үн бижиир магнитофоннарның шынарының дугайында чүнү чугаалап болур силер? — деп, радиотелетөптүң кол инженери Шактар-оол Ензакович Ондардан айтырарывыска, ол мынча диди:

— Ам ажыглап турарывыс «Электрон-2» дээр үн бижиир аппаратка өңнүг дамчыдылгаларны бижидерге ооң шынары Москвадан кээп турар дорт дамчыдылгалардан куду боор-дур. Дамчыдылгаларның шынарын экижидери-биле келир чылын «Кадр-ЗПМ» деп магнитофонну ажыглалга киирери көрдүнүп турар.

— Бо бүгү дериг-херекселдерни кайы заводка бүдүргенил? Ону эптеп тургузарынга, эдиктиреринге кымнар киришкенил?

— ДА-ЗЦТ деп маркалыг аппаратураны Кировоградтың радиозаводунга бүдүрүп үндүрген. Мындыг нарын аппаратураларны тускай мергежилдиг специалистер эптеп тургузар ужурлуг. Ынчангаш мону эптеп тургузары-биле Москваның шенелде-шинчилел бүдүрүлгезиниң специалистери Тывага март айда келгеш август айга чедир оларны тургузуп, эптээш, ону эдиктиргеннер. Сентябрьдан декабрь эгезинге чедир шенелде ажылдарны чоруткан.

Өңнүг дамчыдылгалар бижиир аппараттарга ажылдаар кижилер Москва, Улан-Удэ, Чита хоорайларга барып, ол черлерде радиотелетөптерниң ажылының дуржулгазын өөренип чораан келген.

Өңнүг телекөргүзүгнүң үш камералыг диктор аппарадын ажыглап эгелээниниң ачызында база бир чаа чүүл — дамчыдылгаларның аттарын, киржип, чүве чугаалап турар кижилерниң ат, фамилиязын, албан-дужаалын экранга бижий каап апарганы. Мону моон мурнунда чуруктуу бижип турган болгай. Чурттуң өске телестудияларынга тырттырган өңнүг дамчыдылгаларны маңаа дамчыдып болуруның аргазы бар. Ооң тодаргай чижээ. Тываның хөгжүм-шии театрының чогаадыкчы коллективи бо чайын Кыргыс ССР-ге ойнап чорааш, кыргыс чонга бараалгатканы В. Көк-оолдуң «Хайыраан бот» деп шиизин ол черге тырттыргаш, декабрь 8-те көргүскени болур.

М. ОЮН.

ЧУРУКТАРДА: улуг инженер Камиль Газизов дамчыдылганың башкарылга төвүнде; Алексей Конгар, инженер Андрей Алдын-оол оларның херекселдерни ажылдаарынга белеткеп турары.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

ЗВЁЗДНЫЙ МААДЫРЛАРНЫ УТКААН

«Салют-7» орбита станциязының ийиги экспедициязының кежигүннерин декабрь 7-де Звёздный хоорайга байырлалдың ёзулалы-биле уткаан. Владимир Ляхов болгаш Александр Александров орбитадан ээп келген сөөлүнде космодромга дыштанган соонда ужудуушкун дугайында баштайгы ажылчын отчёттарын берген болгаш 150 хонукта космос ужудуушкунунга оларга дузалаан бүгү кижилерге өөрүп четтиргенин илергейлээннер.

...Москва чоогунда аэродромга ужуражыышкын ёзулалынга оркестр белен турган. Черге чедиишкинниг ээп келгени-биле холбаштыр маадырларга изиг байырны чедирер дээш эртемденнер, конструкторлар, космонавтыларның өңнүктери болгаш төрелдери чедип келген.

— Узун хуусаалыг ээлчеглиг экспедицияның ажылының түңнелдеринге сеткил ханыышкыныывысты илергейлеп тур бис — деп, Космонавтылар белеткээр төптүң начальнигиниң оралакчызы А. Леонов чугаалаан. Шинчилелдерниң болгаш шенелделерниң дыка хөй хемчээлдиг ажылдарын космостуң маадырлары боттандырган, орбита станциязының эртем болгаш технологтуг цехтериниң бүрүн ажылдаарын хандырып шыдааннар. Ужудуушкунну белеткээн болгаш хандырган бүгү кижилерге — эртемденнерге, инженерлерге, конструкторларга, ажылчыннарга, чүс-чүс специалистерге, харылзаачыларга чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин А. Леонов илергейлээн.

Космонавтылар самолёттан үнүп келгеннер. Оларның өөрүшкүзү, космоска кылган, бүдүрген эртем ажылдарының түңнелдеринге сеткил ханганы космос маадырларының арын-шырайындан илдең көстүп турган. Өңнүктери-биле, төрелдери-биле ужуражып келгенинге космонавтылар база өөрүп турган: кажан олар космосче ужудуп үнгенде, июнь ай турган, ам дээрге кыштың декабрь айы-дыр.

Космонавтылар болгаш чыылганнар Юрий Гагаринниң тураскаалының баарынга кээп ыржым доктаап турупканнар. Минута дургузунда шимээн чок болган. Чер бөмбүрзээниң эң баштайгы космонавтызының өлүм чок маадырлыг чоруунга өөрүп четтиришкиниң болгаш аңаа ханы хүндүткелдиң демдээ кылдыр ооң тураскаалының баарынга чечектерни салган.

Космонавтылар белеткээр төпке болган митингиге ооң удуртукчулары, эртемденнер, конструкторлар, экипажтың кежигүннери чүве чугаалаан.

Митингиниң сөөлүнде Күрүне комиссиязының хуралы болган. «Салют-7» орбита станциязынга ээлчеглиг ийиги экспедицияның кежигүннериниң ажылынга «тергиин эки» деп үнелелдиң демдээн комиссия тывыскан. Оларның космоска маадырлыг чоруун шак ынчаар бедип-биле үнелээн.

Хөй хүннер дургузунда космоска ужудуушкунуң үезинде космонавтыларның эң-не ажыктыг болгаш бедик шынарлыг ажылдааның база демдеглээн.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
СЭТА-ның тускай корр.
Л. И. Брежнев аттыг
Звёздный хоорай.

БРИГАДИРЛЕР ШКОЛАЗЫ

ЕЛГАВА. (Латви ССР.) Латвияның «Вирцава» совхозунуң бригада керээзиниң кичээлинге Елгава районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының ажыл-агыйларында көдээ мергежилдерниң хөй нуруузунуң төлээлекчилери —бригадалар, фермалар, участоктар удуртукчулары чыглып келген. Күш-ажылды организастаарының болгаш аңаа идиг бээриниң бригада хевирин өөренир ужурлуг мурнакчы дуржулганың республикада бирги школазы ында ажыттынган. Ындыг школаны тургусканы күш-ажылды организастаарының мурнакчы хевирлерин планның үндезинге шиңгээдип алыр деп сорулганы агроүлетпүрнүң салганы-биле холбашкан.

Ортумак звенонуң удуртукчулары чер ажылының болгаш көдээ ажыл-агый экономиказының латви эртем-шинчилел институдунга тускай ажылдап кылган программа ёзугаар өөренип турар. Практиктиг семинарларны эрттирериң күш-ажылды чаа ёзу-биле организастаар дуржулгалыг бригадирлерге дааскан. Чижээлээрге, керээлиг ажылдаар хевир эки механизастаттынган мал ажыл-агый комплекизиниң күш-ажыл байдалдарынга тергиин эки тааржыр дээрзин «Курземе» колхозта мал ажыл-агый комплекизиниң удуртукчузу Д. Тирща коллективиниң ажылынга чижеглеп көргүскен.

(СЭТА).

ДЕПУТАТ ХҮНҮ

СЭКП хооркомунуң хуралдаар залынга Депутат хүнү болган. Ону улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы В. И. Осипов ажыткан. «СЭКП-ниң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының чугула айтырыглары болгаш ССРЭ-ниң делегей байдалы» деп лекцияны СЭКП Тыва обкомунуң лекторлар бөлүүнүң удуртукчузу, төөгү эртемнериниң кандидады Г. В. Колмаков номчаан. Делегейниң амгы үеде байдалынга база Чер кырынга тайбыңны камгалап арттырарынга хамаарыштыр депутаттарның айтырыгларынга ол харыылаан.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ю. В. Андроповтуң америк империализмниң агрессчи чүткүлдеринге төлептиг ойтур шавыышкынны берген Медеглелин изин-биле деткип турарын депутаттар илереткеннер.

ТАЙБЫҢ ФОНДУЗУНЧЕ

Тыва респотребсоюзка болуп эрткен хөй кижилиг митингиниң киржикчилери Чер кырынга быжыг тайбың дээш демиселге үлүүн киириштирер, үнүн кадар күзелин илереткеннер.

Коллективте профэвилел комитединиң даргазы П. И. Шишин сөс алгаш, СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ю. В. Андроповтуң амгы болгаш келир үениң салгалы тайбың дээр адаанга чурттазын дээш дайын халавын чайладыр сорулга-биле бүгү хемчеглерни ап чорударынга шиитпирлиин илереткен Медеглелин чүүлдүгзүнүп, деткип турарын ажылдакчыларның мурнундан чугаалаан.

Тайбың иштиң кижилери-биле кады делегейге быжыг тайбың дээш чүткүлдүг бис. Ол дээш туржуп турар, туржур-даа бис. Демивис чаңгыс. Ынчангаш кым-даа, кажан-даа бисти дайын кыжаныы-биле коргудуп шыдавас дээрзин митингиниң киржикчилери чаңгыс эп-сеткилдиг чугаалап турганнар.

Тайбың митингизиниң киржикчилери бир хүнүнүң ажыл төлевирин Тайбың фондузунче шилчидер шиитпирни хүлээп ап, үре-түңнелдиг ажылы-биле Төрээн чуртунуң экономиказын, камгаланыр күчүзүн быжыглаарын бүзүреткеннер.

К. САТ.
Тыва респотребсоюзта экономист.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ЮБИЛЕЙЛИГ ЧЫЛЧЕ МАГАДЫЛАЛДЫГ КИРЕР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болган. Ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. К. Мендуме даргалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1981 чылдың март 4-те үндүргени «Хамаатыларның саналдарын, чагааларын болгаш хомудалдарын көөрүнүң чурумунуң дугайында» Чарлыын Тываның автомобиль транспортунуң «Тувавтотранс» девискээр каттыжыышкынының күүседир талазы-биле ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Хамаатыларның саналдарын, чагааларын болгаш хомудалдарын көөр талазы-биле ук каттыжыышкын, ооң ведомствозунда бүдүрүлгелер тодаргай ажылдарны кылып турар дээрзин ук хуралдың киржикчилери демдеглээннер. Каттыжыышкын аппарадында болгаш Шагаан-Арыг АТБ-зинде чагаа-бижиктер-биле ажыл багай эвес тургустунган. 1982 чылда болгаш бо чылдың эрткен айларында каттыжыышкынның пассажир аргыштырар килдизинге 264 чагаа келген. Оларның хөй кезиин сайгарып көрген болгаш чогуур хуусаазында харыызын берген. Ол ышкаш сөөлгү үеде Хову-Аксының болгаш Шагаан-Арыгның АТБ-лериниң удуртукчулары хөй нийти организациялары-биле демнежип тургаш, күш-ажылдың база бүдүрүлгениң сагылга-чурумун быжыглаар, ажылчыннарның идепкейлиг чоруун көдүрер талазы-биле эвээш эвес ажылдарны кылып чорудкан.

Ындыг-даа болза, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң үндүргени ол Чарлыын ёзугаар ажылчы чоннуң чагаалары-биле ажылды күштелдирер талазы-биле четпестер эвээш эвес дээрзин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери шүгүмчүлээн. 1982 чылда болгаш бо чылдың эрткен айларында кирген хомудалдарның хөй кезии пассажир транспортунуң багай ажылын, чолаачыларның талазындан күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун хажыдып турарын, чамдык кижилерниң талазындан албан-дужаалын соора ажыглаар чоруктарны илереткилээн чагаалар болуп турар.

Кирип турар медээлерни каттыжыышкынның удуртукчулары хандыр сайгарбайн, эчизинге чедир анализтевейн баар чоруктар бар дээрзин ук хуралга шүгүмчүлээн. Ооң уламындан хамаатылар ол-ла хомудалдарын үстүкү албан черлеринче киирер ужурга таваржып турар. 1982 чылда болгаш бо чылдың эрткен айларында ук каттыжыышкынның ажылынга хамаарыштыр сезен ажыг чагаа партия, совет органнарга, солуннар редакцияларынга келгилээн.

Бүдүрүлгениң база саң-хөөнүң чурумун хажыткан кижилерге хамаарыштыр ап турар хемчеглерниң дээш чогундан пассажир транспортунуң ажылы экиживейн турар. Ооң-биле кады хамаатыларның чагааларын, билдириишкиннерин тоомчага албас чоруктар база бар. Ол үеде ук каттыжыышкынга кирген 264 чагааның 18-инге харыы шуут бердинмээн.

Пассажирлерни хүндүлеп көрбес, каржы-хажагай чоруктар чамдык чолаачыларның, автостанцияларның ажылдакчыларының талазында бар. Ол ышкаш автовокзалдарның, оларның девискээрлериниң арыг-шевер эвези, пассажирлерге таарымча чогу хөй санныг хомудалдарны болдуруп турар.

Хамаатыларны хууда айтырыг талазы-биле хүлээп ап турарында четпестер база эвээш эвес. «Тувавтотранс» каттыжыышкынның начальнигиниң пассажир аргыштырылгазының талазы-биле оралакчызы Н. Г. Антонов бо үениң дургузунда чаңгыс-даа кижи хүлээп албаан. Ак-Довурактың, Чадаананың автоажыл-агыйларында удуртукчуларның хүлээп алыышкын кылыр хүнү, шагы доктааттынмаан.

Бо четпестерни дарый чайладыр, он бирги беш чылдың дөрткү чылынче — бистиң республикага юбилейлиг чылче бүгү тала-биле хынамчалыг кирер талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылырын хуралдан ук каттыжыышкынның удуртукчуларынга дааскан.

* * *

ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттышканының 40 чыл оюнга уткуштур Тес-Хем районнуң чер-чер Советтериниң чорудуп турары масса-политиктиг болгаш организакчы хемчеглериниң дугайында айтырыгны база ук хуралга чугаалашкан.

СЭКП обкомунуң IX пленумунуң «ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле каттышканының 40 чылын төлептиг уткуур талазы-биле хемчеглер планының дугайында» доктаалын боттандырар дээш СЭКП Тес-Хем райкому болгаш улус депутаттарының район Совединиң күүскому хемчеглерни ажылдап кылган болгаш бадылаан дээрзин Президиум хуралынга демдеглээн. Юбилейге уткуштур социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган, көдээ Советтерниң, совхозтарның, бүдүрүлгелерниң база албан черлерниң аразында ол юбилейни төлептиг уткуур дээш чарыш калбарган. Ооң түңнелин квартал санында үндүрүп турар. Ук чарыш он бирги беш чылдың ийи чылының болгаш бо чылдың эрткен айларының планныг онаалдаларын чединишкинниг күүседиринге идиг берген.

Ындыг-даа болза, Совет Тываның 40 чыл оюн уткуур талазы-биле хүлээп алдынган хемчеглерниң боттаныышкынының кошкак чорудуп турар черлер районда эвээш эвес дээрзин Президиумга шүгүмчүлээн. Чер-чер Советтериниң күүскомнары бо ажылче доктаамал комиссияларның, депутат бөлүктериниң ажылын кошкак углап башкарып турар.

Районнуң суурларында чаагайжыдылга ажылы үениң негелдезинге четпес. Районнуң чамдык суурларында юбилей мурнунуң көскү агитациязы дериттинмээн, социалистиг чарыштың түңнелдери көскү эвес. Чарыштың эгелекчилери коллективтерниң, мурнакчыларның арга-дуржулгазын нептередиринге чылыш чок чоруун чер-чер Советтериниң күүскомнары болдуруп турар.

Юбилейлиг чылче кирер бетинде кайы-даа албан чери, бүдүрүлге бүгү талалыг шүгдүнүп, ажыл-агыйжы айтырыгларны дарый шиитпирлеп турар болгай. Районнуң совхозтары мал продуктуларын ковүдедир, чер ажылын улам сайзыраңгайжыдар дээш бар арга-курлавырларын ажыглавайн турар. Мал кыштагладыышкынынга оларның белеткели кошкак. Көдээ ажыл-агый продуктуларының бот-үнези аар.

Он бирги беш чылдың баштайгы үш чылының пландарын күүсетпейн, хожудаашкынны болдуруп турар черлерни ук хуралга адап, шүгүмчүлээн. Ындыгларга Шуурмактың ыяш-ажыл-агый пунктузу, Тес-Хем райпозу, районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели, харылзаа белдири хамааржыр.

Бо четпестерни дарый чайладып, юбилейлиг чылче дыңзыг базымнарлыг кирер талазы-биле тодаргай ажылдарны чорударын улус депутаттарының район Совединиң күүскомунда ук хурал негээн. Совет Тываның 40 чылынга белеткел ажылдарын күштелдирер талазы-биле хемчеглерни хүлээп алдынган доктаалда тодаргай айыткан.

Удуртукчуга сөс

ДУРЖУЛГАНЫ НЕПТЕРЕДИР ДЭЭШ

«Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынында Совет Тываның 40 чылынга алдар болдурган социалистиг чарышка 16 филиал, 44 бригада, 600 кижи киржип турар. Оларның аразында социалистиг хүлээлгелерин, планныг онаалдаларны эки көргүзүг-биле боттандырып турар коллективтер эвээш эвес. Өвүр, Барыын-Хемчик, Таңды, Бай-Тайга районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдеринде каттыжыышкынның дааранылга филиалдары. Кызылда «Берёзка» ателье, трикотаж кылыглар аргыыр цех багай эвес көргүзүглерин чедип ап турар. Каттыжыышкынның мурнакчылары эвээш эвес. Барыын-Хемчик, Каа-Хем районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдеринде И. Чиле, М. Нова оларның удурткаңы бригадалар планныг онаалдалар күүселдезин 100-115 хуу чедип ап турар. А «Восток» ательеде В. М. Белоусова, «Берёзка» ательеде Н. Т. Банина оларның удурткаңы дааранықчылар бригадаларының кежигүннери 1984 чылдың июль, октябрь айларының үлүүнде ажылдап турар.

Бүдүрүлгениң ажылы республиканың чонунуң амыдырал хандырылгазы-биле, тодаргайлаарга, чагыг ёзугаар хеп даараары-биле холбашкан. Ынчангаш каттыжыышкынның бөгүнгү ажылы чагыг бүрүзүн хуусаазында эки шынарлыг бүдүрүп үндүреринче угланган.

Бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазазы чыл санында быжыгып турар. Чижээ, алды филиалга технологтуг чээрби чаа дериг-херекселдерни тургускан. Күш-ажылды механизастааны 34 хуу, бөгүнгү ол санны эрткен чылдаазы-биле деңнээрге, 14 хуу хөй. Ачы-дуза чедирилгезиниң он хевири шиңгээдип алдынган. Каттыжыышкынның эртем төвү — эксперименталдыг цехтиң ажылдакчылары бо хүннерде 19 чаа модельди, конструкцияны ажылдап кылган болгаш районнарда филиалдарже үжен чеди комплектини чоруткан. Ол модельдерни чагыкчыларга чедирер сорулга-биле көргүзүг-делгелгелерни организастап турар болгаш аңаа кирген санал-оналды өөренип көрүп, ажылга ажыглап келген бис.

Каттыжыышкынның бүдүрүлгелериниң ажылы чагыг күүселдези-биле холбашкан болгаш, мында кол чүүл — кылыгның шынары. Чугула бо айтырыг бисте кандыгыл?

Стандарттар шиңгээдилгези каттыжыышкынга 1982 чылда доозулган. Ындыг-даа болза бо ажыл чогуур деңнелде тургустунмаан. 1981 чылдыынга деңнээрге, бүдүрүп турар продукцияның шынары бо чылын — 28,1 хуу өскен. Ындыг-даа болза брак кылыглар ам-даа бар, чагыгларның 30 хуузу хуусаазында күүсеттинмейн турарын айтыры чугула. Продукцияның шынары дээш ажыл чер-черде калбарган. Күш-ажылчы маргылдааның чугула негелдези ол.

Каттыжыышкынның дааранықчыларының 85 хуузу бригада аргазы-биле ажылдап турар. Продукцияның шынарын бедидеринге ооң салдары улуг дээрзин амыдырал бадыткаан. Чаңгыс аай наряд-биле бо хүннерде беш бригада ажылдап турар болгаш ында 40 кижи хаара туттунган. Ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн он хуу улгаттырар арганы берген.

Ажылдың кандыг-даа участогунга чугула чүүл — күш-ажылдың быжыг сагылга-чуруму, күүседикчи сагылга-чурум. СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң сөөлүнде каттыжыышкынның бүдүрүлгелеринде күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче кичээнгей улгаткан, ажылдакчы бүрүзүнүң участокка харысалгазын бедиткен. Ол сорулга-биле социалистиг чарыштың негелделеринде ону чугула лап киирген болгаш мурнакчы цехтерниң, бригадаларның арга-дуржулгазын ажыглап, нептередип турар. Бөгүнгү байдалывыс кандыгыл? Четпестер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны чок деп болбас, ам-даа бар. Каттыжыышкынның бүдүрүлгелеринде ажыл шагының чидирии бар болуп артпышаан. Чамдык черлерде, чижээ, Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин, Чөөн-Хемчик районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде, филиалдарда ажылдакчыларның ажыл шагын ажыглап турарынга контроль тургустунмаан, ажылче үнүп, оон чоруп турарының үези демдеглеттинмейн турар. Күш-ажылдың сагылга-чурумунга негелде онза болгай. Адырның чамдык бүдүрүлгелеринде ол айтырыгны үениң негелдезинге дүүштүр тургузарынче угланган хемчеглер ам-даа чедир алдынмайн турар.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү үстүнде айтырыгның тургустунганындан, ону канчаар шиитпирлеп турарындан чугула хамаарыжыр. Бисте кандыгыл? Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнде чедир шиитпирлээр чүүлдер бар. Бо чылдың эрткен он айларныы-биле алырга, каттыжыышкында ол 98,3 хуу болган. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Эрзин районнарның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдеринде дааранылга цехтеринде, Хову-Аксы филиалында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чавыс. Бир эвес үстүнде ол коллективтерге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү он хуу өзер болза, оларның алган планныг онаалдалары доктаамал күүсеттинер ийик.

Кылыгларның шынарын бедидер, чагыгларның күүсеттинерин хуусаазында чедип алыры-биле үш ательс «Ритм» системаны шиңгээдип алган. Ындыг-даа болза ол чогуур негелдеде тургустунмаан. Ооң-биле кады цехтерни бедик разрядтыг болурунче шилчидери оожум чоруп турар. Оон база хөй-ле чүүлдер хамаарыжыры чугаажок.

Бүдүрүлгениң цехтериниң ажылы хепти чүгле даараары-биле кызыгаарлаттынмас. Чагыкчылардан кирген хепти септеп, эде даарары ачы-дуза чедирилгезиниң бир чугула хевири. Ол талазы-биле чедир кылдынмайн турар чүүлдер база бар. Чамдык бүдүрүлгелер ону шоолуг-ла херекке албайн турар. Хову-Аксы филиалында, Эрзин районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң дааранылга цегинде болгаш чамдык өске-даа бүдүрүлгелерде ол айтырыгже кичээнгей кошкак. А Бай-Тайга районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде дааранылга цегинде хептиң септелгезин чорутпайн турар. Ооң-биле кады бистиң цехтеривисте, бүдүрүлгелеривисте чагыгларның күүселдезин саадады бээр чоруктар эвээш эвес.

Чоннуң хандырылгазын негелдеге дүүштүр тургузарынга шаптыктап турар айтырыгларны айыттым. Бөгүнгү ажылывыс, кужувус ол четпестерни чайладырынче угланган. Ол сорулга-биле дараазында айтырыглар кичээнгейге алдынган.

Кижи ажылы-биле макталдыг. Ынчангаш социалистиг чарыштың тиилекчизи азы коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп атты чүгле хуу барымдаалап тывыспайн, ону ак сеткилдиг, эки ажыл дээш ёзулуг шаңнал кылдыр тургузарын бүдүрүлге бүрүзүнге чедип алыр хемчеглер алдынып турар. Ол сорулга-биле социалистиг чарыштың дээштинин бедидер. Ынчан ажылдакчының, коллективтиң мөзү-шынары көстүп келир. Ынчангаш бүдүрүлгениң мурнакчыларының ажылының дуржулгазын хөйге нептередип тарадырынче кичээнгейни угландырбышаан, бригада аргазы-биле ажылдаар арганы калбартып тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер сорулга турув турар. Бүдүрүлге улуг, ынчангаш кижи бүрүзүнүң демниг ажылы-биле ону чедип алыр ужурлуг.

П. ГОЛЫШЕВ,
«Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору.

Көдээ тудугларда

ХОЖУДААШКЫНДАН УШТУНАР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелели улус депутаттарының район Советтериниң акшаландырыышкыны-биле туттунуп турар көдээ тудугларның чагыкчызы болбушаан, ону хайгааралга алган. Ол тудугларны үш улуг тудуг организациялары — «Тыва көдээ тудуг», «Тыва септелге-тудуг» трестерниң, «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынның тудуг организациялары тудуп турар.

Ажылдың байдалы кандыгыл? Тудуг организациялары тудуг-монтаж ажылдарынче үндүрген акша-хөреңгини долузу-биле шиңгээдип албайн турар. Чижээ, «Тыва септелге тудуг» трест бо чылын ооң чүгле чартыын шиңгээдип алган болуп турар. Бо трестиң тудуг бригадалары чурттаалга бажыңнарын үезинде ажыглалга киирип-даа турар болза, улус ажыл-агыйының өске адырларының тудугларын саададып турар.

Туранның септелге-тудуг участогу хоорайның суг дамчыдар системазын кылып турар. Участок чыл планының чүгле 35 хуузун күүседип алган. Тудуг ажылының хожудаашкынын эдип алыр хемчеглер алдынмайн турар.

Тээлиде шериг комиссариадының бажыңының тудуун ноябрь айда ажыглалга киирери көрдүнген. Бо тудугнуң чыл төнчүзүнге чедир безин дооступ берге апарган. Сарыг-Септе аалчылар бажыңында быжыглаттынган бригада план күүселдезин шуут боттандырбаан.

Үш-Белдир курортка республиканың бүгү булуңнарындан, харын-даа өске-даа черлерден келген улус эмнедип, дыштаныр. Эмнениир сезон үезинде аргыжылга айтырыы бергедээшкинге таваржыр болгай. Ынчангаш аңаа самолет хонар асфальтылаан шөлдү «Тыва септелге тудуг» трест хожудаткан. Аэропорт тудуунуң чарыгдалынга көрдүнген хөреңгиден чүгле 24,5 муң рубльди шиңгээдип алган.

Тресте эки ажылдыг бригадалар база бар. Мугур-Аксы суурда бот-орулга-чарылгалыг участок (начальниги К. Б. Доңгак) бо чылын район төвүнге ийи аал чурттаар 6 чурттаалга бажыңнарын тудар тургаш, оларның 5-ин октябрьда тудуп дооскан. Туттунган бажыңнарның шынары база эки болган. Арткан бажыңны ам дужаап тар арга бар. Ол ышкаш Сарыг-Септе, Туранда, Кызыл-Мажалыкта участоктар чурттаалга бажыңнарын хуусаазында ажыглалга киирген нер.

«Тыва септелге тудуг» трест Кызыл хоорайда 96 аал чурттаар бажыңны тудуп турар. Ону ажыглалга киирер хуусаазы эрткен. Амгы үеде бажыңның ханазының сөөлгү каъдын доосналак. Ындыг болганда бо чылын чурттакчылар ынаар кирбес.

Көдээ тудугларны тудуп турарларының бирээзи — «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкында байдал үстүнде трестен дээредевес. Баян-Колда, Хандагайтыда школалар тудуу шимчевестээш турупкан. Баян-Кол школазының тудуун № 12 КМК тудуп турар. Шиңгээдип алыр ужурлуг 400 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарының чартыындан-даа эвээш ажылдар кылдынган. Тудуг ажылдарынга шаптараазынныг чүүлдерни борта айтыры чугула. Кызылдан тудуг материалдары сөөртүрүнге бергедээшкиннер таваржып турар. Ынчангаш хем доңа бергенде, келир чылын азы чайын хереглээр тудуг материалдарын сөөртүп чедип алыры күзенчиг.

Хандагайты школазының тудуу 1978 чылдан эгелээш мынчага дээр шөйлүп келген. Өөреникчилер эрги школада өөренип турар. А чаа школа бүтпестээш турупкан. Бо чугула тудугже «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынның-даа, тус чериниң удуртур органнарының-даа удуртукчуларының кичээнгейин мөөңнээри чугула апарган. № 6 КМК-ның удуртукчулары төлевилелди кара туразы-биле өскерткеннер.

«Тыва көдээ тудуг» трестиң организацияларында ажылдың шынары куду болганындан, хөй эде кылыышкыннар болуп турар. Самагалдай суурда эрткен чылын ажыглалга киирген школаның арткан бир блогун бо өөредилге чылында база ажыглалга киирбээн. № 1070 КМК-ның (начальниги Е. И. Попова) тудугну төлевилелдеп хажыдыышкынныг тудуп турганының хараазында, даштыкы болгаш иштики ханалар бот-боттары-биле харылзаа чок салдынган, спортзалдың кыры бракталттынган плиталар-биле шыптынган.

Республикада көдээ тудуг хожудаашкынныг чоруп турар. Ооң бир чылдагааны — тудуг организацияларында күш-ажылды организастаарының дешпилгелиг аргаларын четче ажыглавайн турарында. Өске талазында — тудуг материалдарының камналгазын чедип албайн турарында. Төлевилелден хажыдыышкыннар кылганының түңнелинде, эде кылыышкыннар болуп турар. Ол ышкаш кадрларның харысалгазы куду болганындан план күүселдезин үзүп турар.

Д. МОНГУШ,
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелелиниң бүдүрүлге-техниктиг килдизиниң эргелекчизи.

Партияның область конференциязының делегады Билчеймаа Бопуймаа отчёттуг үениң дургузунда кадарган өшкүзүнден чылдын-на 100—107 анайны чүс башка онааштыр ап келген. Коммунист кадарчы бо чылын база социалистиг чарыштың мурнуку одуруун ээлээн. Ындыг бедик көргүзүгнү «Тес-Хем» совхозта чылдын-на чедип ап турар мурнакчылар ховар.

ЧУРУКТА: делегат Б. Билчеймаа.
Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

ОРУКЧУЛАРНЫҢ АЖЫЛ-ХЕРЭЭ

Орук септелге-тудуг эргелели автооруктарның капитал болгаш ортумак септелгезиниң талазы-биле чыл планын чедиишкиннииг күүсеткен. Ол ажылдарга эргелелдиң бригадалары 8405 муң рубльди шиңгээдип алган. 85 километр автооруктарның капитал септелгезин доосхан болгаш ол талазы-биле чыл планы 104 хуу күүсеттинген. Ортумак септелгени 275 километр автооруктарга эки шынарлыг чорутхан.

Кызылдың, Абазаның, Чадааның, Сарыг-Септиң орук септелге-тудуг эргелелдери, Өвүрнүң, Самагалдайның участоктары оруктарның капитал болгаш ортумак септелгезиниң чыл планнарын чедиишкиннииг доосканнар. Ол ышкаш бистиң № 1 орук-тудуг эргелелиниң коллективи автооруктарны ажыглалга киирер талазы-биле эки ажылдаан. Чаа Шагаан-Арыг—Чаа Эйлиг-Хем аразында 27,2 километр кадыг шывыглыг чаа орукту доозуп, ажыглалга киирген.

Чадаана —Хандагайты аразында 85 километр автоорукту тудуун эргелелдиң орукчулары доосхан, ооң тудуунга эргелел каш чыл дургузунда ниитизи-биле 8,5 миллион рубльди шиңгээдип алган. Ооң иштинде трассаның сөөлгү 17,3 километр кезиин долузу-биле эде кылып, тударынга олар бо чылын 2226 муң рубльдиң ажылдарын кылган. Чадаана — Хандагайты аразының оруу республиканың улус ажыл-агыйынга чугула ужур-дузалыг. Бо орукту чаартып эде кылган, делгемчиткен.

Оруктуң тудуунга бистиң эргелелдиң бригадалары кужениишкиннииг, кызымак ажылдап келген. Мурнакчы бульдозерист П. Зонов, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу бульдозерист Т. Шадып, экскаваторщик Н. Воробьев олар шалыпчы ёзу-биле ажылдап, эш-өөрүнге эки үлегер-чижекти көргүзүп келген. В. Макшановтуң комплекстиг бригадазы эң эки көргүзүглерни чедип ап, орукчуларның аразында чарышка тиилекчи-даа болуп турган.

А. МИХАЛЕВА,
автоорук эргелелинде план килдизиниң начальниги.

АЖЫГЛАЛГА КИРБЭЭН

Бай-Хаакта 280 орунну уруглар сады — бо чылын ажыглалга кирер тудугларның бирээзи. Ооң тудуун 1981 чылдан бээр «Тыва көдээ тудуг» трестиң Бай-Хаакта № 585 көжүп чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары чорудуп келген. Ол тудугну коммунистиг субботникке ажылдап алган акша-хөреңги-биле тудуп турар.

Көдээ тудугжулар бо чылын уруглар садының тудуунга 540 муң рубльдиң ажылдарын кылыр тургаш, херек кырында 366 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылын кылган. 174 муң рубльдиң ажылын чедир кылбаан. Ажыглалга кирер тудугну айыткан хуусаазында тудуп доозар дээш бүгү күштү мөөңнээн турган. РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу В. Балдинниң, Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Н. Кудымовтуң комплекстиг тудугжу бригадалары, Кишиневтиң политехниктиг институдунуң, Кызылдың автоорук техникумунуң студент тудугжу отрядтары бо тудугга ажылдап турган.

— Бо чылын ажыглалга кирер тудугларның чамдызы ажыглалда кирзе-даа, өске тудуг объектилеринде, ылаңгыя уруглар садының тудуунда берге байдалдар тургустунуп келген—деп, КМК-ның начальниги Федор Сергеевич Пашкевич чугаалады. Тос, он айларда соңга шилдери болгаш даштыкы эжиктер-биле тудугжуларны чедир хандырбаанындан одалга системазы, иштики шеверлел ажылдары кылдынмайн барган. Тудугнуң даштын чаагайжыдар дээривиске ооң даштында үрелип калган экскаватор, тудуг шөлүнде оваалаттына берген чыдар довурак шаптык бооп турар.

Тудуг материалдары-биле хандырылга четпес боор турарындан ниити планнар күүселдезиниң талазы-биле көргүзүглер куду. Тудугжуларның күш-ажылын организастап турары четпес.

Бо тудугнуң айыткан хуусаазында ажыглалда кирбейн барган чылдагааны чүдел? Мында ажылдап турар бригадаларның, тус-тус кижилерниң күш-ажылын багай организастап, социалистиг чарыштың дээштиг болуруп чедип албааны, механизмни долу күчүзү-биле ажыглавайн келгенинде.

Көдүртүр механизмнер чок болуп турарындан ажылдың темпизи дыка кудулаан. Ажылдаар ужурлуг ийи экскаваторнуң чүгле чаңгызы ажылдап турар. Ол үрелиишкиннерге бо-ла таваржы бээр. Суургалыг КБ-100 краннның шимчээр кезектери болганчокла үрелип каар. Мынчангаш ажыл чорбастап туруп бээр.

Ажылга саат ужураштырып турар шак мындыг четпестерниң түңнелинде ажылдың темпизи сударап, тудугнуң шынары баксырап, ажылды эки организастаарынга шаптык болуп турары чугаажок.

Туттунуп турар уруглар садының одалга системазын район эмнелгезиниң котельнаязындан тудуштурар ужурлуг. Ону тудуштуруптар дээрге, эмнелгени чылыдарынга ажыглап турар котелдар күш четпейн баар. Ынчангаш уруглар садының тудуун дүрген доозар дизе, ам-даа ийи котелду немей тургузар апаар. Уруглар садының тудуунда иштики ажылдар — ханалар малгаштаары, сайгылгаан киирери, иштики эжиктерни эптеп таарыштырары чылыг киирттинмээниниден кылдынмайн барган. Шеверлекчилер ам-даа беш муң дөрбелчин метр черни малгаштаар. Электромонтажниктерниң кылыр ажылы база хөй.

Бай-Хаактың көдээ тудугжулары бо чылын ажыглалга ыяап-ла киирер дээш хүлээлге алган тудуу—280 орунну уруглар садын ажыглалга киирип шыдавайн барганы — КМК-ның удуртукчуларының кошкак ажылын херечилеп турар-дыр. Он бирги беш чылдың дөрткү чылынче кирип тура, бо дооступ турар чылда ажылды ханы анализтеп, моон чогуур түңнелди тудугжулар үндүрзе эки боор.

М. ОЮН.

Эртемниң кижилери

ОРУКТА ДҮРЗҮЛЕР

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Кызыл Тук орденниг Археология институдунуң эртем ажылдакчызы Марианна Арташировна Дэвлет Тывага археология шинчилелдерин 1969 чылда эгелээн.

Бистиң баштайгы ужуражыышкынывыс 1970 чылда болган чүве. Албан ужурунда Тожуга чораащ, Тоора-Хемден ырак эвес черге ооң эрте-бурунгу базырыкты казып, шинчилел ажылын кылып турганын көрген мен. Эртемге, ылаңгыя археологияга хамаарылга чок кижи ук ажылды баштай көөрге, онза чүве чок-даа ышкаш сагындырар чораан.

Каш чыл эрткенде, тодаргайлаарга, 1973 чылда Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң 1973 чылда үндүргени «Эртем демдеглелдери» деп номунда (XVI үндүрүлге) М. А. Дэвлеттиң «Тожуга археологтуг шинчилелдер» деп чүүлү үнген. Тожуга чоруткан шинчилелдериниң отчеду ол. Ону номчааш, археологияны сонуургаар апарган мен.

1975 чылда «Наука» деп ном үндүрер чериниң Ленинградта салбыры «Сибирьниң эрте-бурунгу археологиязы» деп бөлүк авторларның чыынды номун номчукчуларга бараалгаткан. Аңаа М. А. Дэвлет «Соңгу-чөөн Тывага «скиф» үезиниң тураскаалдары» деп шинчилел ажылын киирген. Археологияның чугула айтырыгларынга болгаш Сибирьге чурттап турган янзы-бүрү аймак улустарының эрте-бурунгу төөгүзүнге хамаарышкан бо улуг хемчээлдиг база солун номну авторларның бирээзи—М. А. Дэвлет менээ белекке бергенинге өөрүвес аргам чок. М. А. Дэвлет ук номунуң иштики картынга «Бистиң эртемивис чоп ортузунга нептерелдиг болзун!» деп йөрээлди бижээн болду.

Марианна Арташировна оон даразында бижээн номун «Улуг Боярда бижимелдер» деп адаан. Улуг Бояр дээрге Енисейниң ортан үезинде, олче кийр аккан Кургаг Тес деп хем чанында сын ады. Чүгле Сибирьде эвес, харын бүгү ССРЭ-де хая-даштарда сиилбип-чураан дүрзүлерниң иштинден эң улуг сонуургалды болдуруп турар бо черге кылган шинчилелдерни тодаргай айтып тура, автор чамдык чижектерге Тывага кылган шинчилелдерни база киирген. Бистиң үевиске чедир 1 муң чылдың төнчүзүнде Ортаа Енисейге чурттап турган улустарның амыдыралын, ажыл-агыйын, культуразын хая-даштарда дүрзүлерден шинчилээн бо ном орус болгаш англи дылдарга үнген.

Төөгү эртемнериниң кандидады М. А. Дэвлет 1976 чылда «Улуг-Хемниң петроглифтери», а 1980 чылда «Мугур Сарголдуң (Сарыг-Хөл) петроглифтери» деп аттыг номнарны парлалгага үндүрген. Бо номнарга бедик үнелелди Сибирьниң петроглифтериниң (хая-даштарда сиилбип-чураан дүрзүлерниң) улуг шинчилекчизи академик А. П. Окладников берген.

Москвада «Эртем» деп ном үндүрер чер 1982 чылдың төнчүзүнде М. А. Дэвлеттиң «Көшкүн орукта дүрзүлер» деп номун чырыкче үндүрген. Ук номну Үстүү Енисейниң эриинде, чоннуң чугаалажып турары-биле «Чиңгис хаанның оруу» дээр орук кыдыында хая-даштарда сиилбип-чураан дүрзүлерге тураскааткан.

Чүс чыл бурунгаар Сибирь чурттуг археолог А. В. Андрияновтуң Чиңге хемге чораащ тыпканы Енисейниң Саян кызаазында хая-даштарда дириг амытаннарның дүрзүлерин, ужуру билдинмес демдектер Саян-Шушенск ГЭС-тиң тудуу дооступ, Енисейниң суу көдүрлүп кээрге, суг адаанче кире берип болур. Улуг-Хем унунга, Мугур Сарголга, Енисейниң Саян кызаазынга археология шинчилелдерин күштелдиргениниң ужуру ында.

Эрткен үениң шинчилекчилери «Чиңгис хаан оруунче» кичээнгейни угландырып, ооң дугайында хөй янзы бижип турган. Бо талазы-биле автор-нуң киирген чижектери солун. Чижээ, «Джакуль (Чаа-Хол) оргулаажының болгаш Кемчик (Хемчик) хемниң аразында алды ярд калбак орукту көрдүвүс. Орукту шөлден бедиди кылгаш, кыдыгларын оңгарарты казып каан. Оруктуң кол өзээн, англи улуг оруктарда ышкаш, таптап, дескилеп каан... Узуну 50 миль хире... Бо хире улуг орук кылгаш, садыг харылзаазын тудуп турган бе дээрзинге бүзүревес мен. Оруктуң ужур-дузазы билдинмес арткан» деп англи Д. Каррутерс бижээн.

Геродоттуң айытканы, Ольвиядан эгелээш, харлыг дагларның (Алтай) эдээнге чедирип кээр дээн орук ол-ла боор. Чакуль — Кемчик (Чаа-Хөл — Хемчик) аразының адыш иштинде ышкаш көстүп чыдар бедик оруун Чиңгис хаан туттурбаан, ону Чиңгис хаан үезинден ырак мурнай туткан хире» деп, С. Р. Миңшлов бижип турар.

Амгы үениң шинчилекчилери С. И. Вайнштейн, Л. Р. Кызласов болгаш өске-даа чамдык эртемденнер «Чиңгис хаан оруун» бир янзы тайылбырлап турар. С. И. Вайнштейнниң-биле алырга, ол орук болза, «херек кырында ортаа вектер үезиниң узун дурттуг камгалал шугуму (оңгузу)», а Л. Р. Кызласовтуу-биле алырга, «соңгу талазын оңгарарты казып каан узун камгалал ханазындан өске чүү-даа эвес боор турар».

Моон алгаш көөрге, «Чиңгис хаан оруунга» хамаарыштыр чигзиниг үнүп турары илден. Чиңгис хаан — ок-чепсектиң күжү-биле төөгүге эң ханныг исти арттырган, хөй-хөй чурттарны болгаш улустарны эжелеп, дарлап чорааның төөгүде айыткан. Чиңгис хаанга хамаарыштырган чугаалар чонда хөй. Чижээ, бистиң республиканың чамдык районнарында шаг-шаанда каскан бугаларны «Чиңгис хаан кастырган бугалар» дижир. Барыын-Хемчик районда Бижиктиг-Хая чоогунда даш көжээни «Чиңгис хаан» дижир. Ооң караанының адаанда агарып көстүр кристаллды ооң караанын кадып калган чажы дижир. Англи аян-чорукчу Д. Каррутерс ук көжээни көргеш: «Ол көжээ — «Чиңгис хаан» дээрге, экидир дырап алган салының-даа, шеригзиг дурт-сынының-даа талазы-биле көөрге, британ шеригниң полковниктеринге дөмей боор турар» деп шоодуп бижээн.

Ынчангаш Саян кызаазында хая-даштарда сиилбип чураан дүрзүлер Чиңгис хаан оруунда кылдынганы ол бе, ынчаш? Далашпаңар! Марианна Арташировнаның сөөлгү номунуң «Көшкүн орукта дүрзүлер» деп ады маңаа тодаргай харыы ол эвеспе? Тыва малчыннар Чаа-Хөлден Хемчикче болгаш оон дедир ол оруктап көжүп турганын төөгүде база айыткан болгай.

М. А. Дэвлеттиң бо монография-очерктериниң кол-ла сорулгазы — эрте-бурунгу чурукчуларның Улуг-Хем унунда, Саян кызаазында сиилбип чураан чуруктарны (дүрзүлерни) чонга таныштырары, оларны кылган үезин ылап тодарадыры, ол талазы-биле моон мурнунда үнген материалдарга немелделерни киирери, Сибирьниң улуг хеми— Енисейниң унунга чурттап чораан улустарының эрте-бурунгу төөгүзүнге чаа-чаа арыннарны немээри болур.

Ук монографиялар чүгле төөгүчүлерниң эвес, харын аңаа сундулугларның хуу библиотекаларынга төлептиг черни ээлээр.

А. АИР.

Хоорай, суурларывыс аян-шинчизи

«ХҮНЧҮГЕШ» КЫМГА ЧАЙНААРЫЛ?

Чөөн-Хемчикте Хорум-Даг суурга орук аайы-биле бо-ла чеде бээр мен. Ооң сөөлгү чылдарда өзүп сайзыраанын эскербес арга чок. Балыкбайлаңныг, кат-чимистиг Хемчик хемниң кыдыында ол суурга школа, эмнелге, клуб, уруглар ясли-сады, магазиннер, чунар-бажың, чурттаалга бажыңнары дүргени-биле туттунган.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң салбырында сүт-бараан фермазы, хойжу болгаш ховутрактор бригадалары бар. Суурда 141 өреге бар.

Салбырның ажыл-ишчилериниң бөгүнгү ажылы он бирги беш чылдың үшкү, өзек чылының планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседиринче угланган. Буяныг үүле-херекти бүдүрүп турар көдээ ишчилерниң амыдырал хандырылгазы кандыгыл? Ол дугайын маңаа бижип көрейн.

Ак-Хая хойжу бригадазы. Ооң ишчилериниң бөгүнгү ажылы кажангызындан чымыштыг. Оларның мурнунда улуг шылгалда — кыштаглаашкын. Ооң үре-түңнелдиг эртери бригада кежигүннериниң ажылындан улуг хамаарыжыр. Ынчангаш бүгү күш олче угланган. Малчыннарның амыдырал хандырылгазы, ону тургусканының байдалы кичээнгейден үнмес. Хойжу бригада кыштаглаашкынче кандыг белеткелдиг киргенил? Бригаданың хойжулары ам-даа өглерде. Чурттаалга бажыңнарының соңгалары, печкалары чайдан бээр чок хевээр. Хайгаарал чок турганындан, ол чамдык алыксак кижилерниң холунда барган. Оорларга шамнап, маажымнап олурарга үе манаар эвес. Ам чүү боор, соок-даа келген, а хойжу бригадада септелгезин чедир кылыр чүүлдер эвээш эвес. Саадаан-даа болза, ам немей хемчеглерни алыр апаар.

Почта харылзаазы — чоннуң хандырылгазында чугула айтырыгларның бирээзи. Ындыг турбуже, салбырда телефон харылзаазы кончуг багай. Далаш кадында совхоз, район төвү-биле харылзажыптар арга чок. Почта чедирилгези бо-ла саадаар. Далаштыг кандыг чагаа-бижик турбазыл? Солун, сеткүүл озалдап келир. Чамдык өрегелерде радио ыттавас, чамдыктарында — сымыраныр.

Суур — совхоз төвүнден, Чадаана хоорайдан ыракта. Дүрген дуза алыр, хереглээр апаар кандыг таварылга туруп келбезил, аңаа харылзаа херек болгай. Районнуң харылзаа белдиринниң начальниги Б. Кужугет ол байдалды чүү деп көрүп турар ирги?

Садыг хандырылгазы кандыгыл? Суурнуң магазини чаа. Маңаа бир дугаар келген кижи ону тып алыры берге. Чүге дээрге магазинниң адрези чок, ажылдаар хүн чурумун айытпаан.

Магазинниң садыгжылары чоннуң негелде-хереглелдерин хандырарынче багай эвес кичээнгейни угландырып турары илдең. Бараанарның ассортиментизи элбек. Чамдык суурларда магазиннерге деңнээрге, идик-хеп аймаа көвей. Четпейн турар бир чүве—садыгжылар бээр Чадаана хоорайдан кээп ажылдап, магазинниң бодунда чурттап турары. Таарымча чок. Ону райпо баштаар чери канчаар көрүп турарыл?

Эң бичии хорум-дагжылар «Хүнчүгеш» ясли-садта өзүп доругуп турарлар. Ясли район эмнелгезинге хамаарыжыр. Ындыг-даа болза ооң талазындан ол уругдар албан чериниң ажылынче бичии-даа кичээнгей чок, кагдынган деп чугаалап болур. Яслиниң септелгезин ооң ажылдакчылары бир черге шефтээш, оон алган акшазы-биле чорудуп турар. Олурар эвес, ам канчаар. Одаар чүүл—чугула айтырыгларның бирээзи, ону сөөртүп алыры чүүлден-даа берге болуп турар. Хөмүр-дашты, одаар ыяшты ажык черге чыып каарга, суурнуң чамдык чурттакчылары арыннүүрүн артынга каггаш, дажыглай бээр. Боттарының чаш төлдеринге херек чүвени аан. Ясли-садтың ажылынче сагыш салыр коллектив чок болган, совхозтуң дирекциязы ону район эмнелгезинче чуүй каар, а эмнелге чери ам шуут сөөлгү үеде боттарындан ырадып, яслини районже шилчидип бээр бис деп чылдак каккаш турупкан. «Хүнчүгеш» чогум кымныыл ынчаш?

К. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик рай[о]н

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 283 (12373) | 1983 чылдың декабрь 10, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 кол

БИСТИН ЧУРТУВУСТА

НИЖНЕВАРТОВСК. (Тюмень облазы). Н. Оксеенконуң тудуг-монтаж бригадазы Самотлорнуң нефть байлактыг черлеринге объектилер тудуун барык ийи катап дүргедеткен. Чүгле бо чылдың эгезинден бээр ук коллектив алды чүс муң ажыг рубльдиң монтаж ажылдарын күүсеткен, моон мурнунда ындыг хөй хемчээлдиг ажылдарны чүгле улуг эргелел күүседип шыдаар турган. Шалыпкын темпини, керээлиг ажылдаар арганы шиңгээдип алганының, күш-ажылды организастаарының болгаш аңаа идиг бээриниң бригада хевирин коллективтиң дээштиг ажыглааныының түңнелинде чедип алган.

ЛОГОЙСК. (Минск облазы). Белоруссияның бүдүрүлгелериниң чогаадып тургусканы бөлүк агрегаттар барык бүдүн чартык миллион гектар тарылга шөлүн хая-даштардан арыглаар арганы бээр. Чаа техниканы республиканың эң-не сайдаштыг чери болур Логойск районунга чедиишкинниг шылгаан. Сай-даштар аштаар машиналарның эң эки хевирлерин массалыг бүдүрүлгеге белеткеп турар.

ТАУЗ. (Азербайджан ССР). Таузтуң механизастаттынган ыяш ажыл-агыйының специализастаттынган отрядтары кадыр дагларны ногаанчыдар арганы бээр. Ук отрядтар чаа арга-ыяштарның шөлүн ийи муң гектар чедирген. Дагларны ногаанчыдарының дуржулгазын республиканың бүгү ыяш ажыл-агыйлары өөренип база херек кырында ажыглап турар. Азербайджанда арга-арыгларның шөлдери чылдың-на алды муң гектарга калбарып турар. Ыяш олуртулгазының дыка хөй кезээн Улуг болгаш Биче Кавказтың даг ийлеринде чорудуп турар.

МИНСК. Белоруссияның ажыл-ишчилериниң хүлээлгелеринде баш бурунгаар көрдүнген, массалыг хереглелдиң барааннарын бүдүрерин көвүдедиринге немелде чиг-эт негеттинмээн. Чүге дээрге курлавырларның дилээшкинин чер-чер Советтериниң болгаш бүдүрүлге коллективтериниң ажылдап кылганы комплекстиг программаларның үндезининге чорудуп турар.

(СЭТА).

40 Совет Тываның чылынга уткуштур

БӨГҮН КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ XXV ПАРТКОНФЕРЕНЦИЯЗЫ АЖЫТТЫНАР

Кызыл хоорайның ажылчы чоннарының ажыл-амыдыралын чырыткан бөлүк материалдарны бо номерде парлаан.

Удуртукчуга сөс

СОРУКТУГ БИС

Кызылдың тууйбу заводу элээн каш чыл улаштыр хожудап турарларның санынга кирип, планныг даалгаларын күүсетпейн келген. Бо чылын завод хожудаашкындан уштунуп, чыл планын эрте күүседир аргалыг болган. Заводтуң чедишкиннериниң үндезини чүү болганын ооң директору С. Г. Краснопёров мынчаар чугаалап турар.

— Бистиң заводтуң күш-ажылчы коллективи он бирги беш чылдың өзек чылының планныг даалгаларын, социалистиг хүлээлгелерин хуусаадан эрте күүседир дээш, бир демниг шудургу ажылдааш, бараанныг продукция бүдүрериниң база сайгарарының планын бүдүн чартык ай бурунгаар күүсеткен болгаш эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 8 хуу өзүлдени чедип алган. Кол көргүзүглерниң бирээзи — тууйбу бүдүрериниң чыл планын декабрь 5-те күүсеткен, чыл төнчүзүнге чедир чартык миллион тууйбуну пландан ажыр бүдүрер.

Бо чылын эрткен чылдыынга бодаарга ийи миллион тууйбуну хөйнү, азы 25 хуу өзүлделиг бүдүрер бис. Продукцияның шынарын экижидер дээш заводта хөй ажыл кылдынган. Эрткен чылдарда бүдүрүп турган тууйбу шуптузу быжының талазы-биле 75 маркага дүгжүп турган болза, бо чылын 100 марканың тууйбузу 39 хуу четкен.

Заводтуң сай-элезин карьери продукция бээриниң планын база удавас күүседир. Культура-амыдырал барааннарын бүдүрериниң чыл планы база күүсеттинген. Завод он бир айларда пландан дашкаар 30 муң хире рубльдиң орулгазын алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планнаанынга удур 12 хуу, эрткен чылдыынга деңнээрге 5,2 хуу өскен.

Бо бүгү чедиишкиннер тус-тус ажылчыннарның, бригадаларның карак кызыл ажылының, ажылга медерелдиг хамаарылгазының ачызында чедип алдынган. Күш-ажылчы чедиишкинге улуг үлүүн Анатолий Соломатинниң удуртканы хептекчилер Владимир Федоровтуң, Геннадий Марьясовтуң чыыкчылар бригадалары киирген. Печкадан тууйбу уштукчузу Георгий Гилев даалгазын доктаамал ажыр күүседип келгениниң ачызында чыл эгезинден тура 1 миллион 300 муң тууйбуну уштуп чыгган. Ол дээрге 110 аал чурттаар бүдүн бажыңны тударынга четчир тууйбудур.

Коллективтиң бо чылын чедиишкиниг, турум ажылдаарын хандырар дээш эрткен чылдарның түңнелдерин шыңгыы сайгарып, иштики курлавырларны дилеп, биске кымдаа өскээртен кээп четпестерни эдип бербес деп чүвени медереп билип, болдунар, кылдынар хемчеглерни төлевилээн бис. Күш-ажылды организастаарын экижидер, күш-ажылдың, технологияның чурумун бедидер, кижилерниң ажылдаар, чурттаар байдалын экижидер, дериг-херекселдерниң ажылдаарын идегелдиг болдурар дээш тодаргай боттуг ажылдар кылдынган. Улуг чарыгдалдар негевес техниктиг эде дерилгени кылып чоруткан, инженер-техниктиг ажылдакчылардан негелдени күштелдирген.

Заводтуң партия организациязы, удуртулгазы болгаш бүгү коллективи республиканың тудугларынга эки шынарлыг хөй тууйбуну, өске-даа тудуг материалдарын бээр ужурлуг деп чүвени медереп билип турар. Ынчангаш күш-ажылдың сагылга-чурумун ам-даа улам быжыглаары чугула. Ажыл шагы үзер чоруктар эрткен чылдаазындан ийи катап кызырылза-даа, ооң хараазы-биле 21 муң рубльдиң продукциязын чедир бербээнивиске эптежип шыдавас бис. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң күш-ажылдың сагылга-чурумун күштелдирер дугайында доктаалдары, Күш-ажылчы коллективтер дугайында ССРЭ хоойлузу мурнакчыларны деткиириңге, кижи бүрүзүнүң ажылдаарынга салдар чедирерингe, чурум үрекчилери-биле демиселге калбак аргаларны берип турар. Чүгле сөөлгү үш айда 26 кижиниң ээлчеглиг шөлээзин кызырган, 6 кижини эвээш шалыныг ажылче шилчиткен, 9 кижи заводка чедирген когаралын акша-шалыңнындан казыттырган.

Продукцияның шынары экижип орары: үстүнде демдеглеединивис. Ынчалзажок тудугжуларның тууйбу эки эвес деп хомудап турары чөптүг. Бо чылын заводка бракталган тууйбу 41 муң рубль түңнүг болганын айтырга, ам-даа бо талазы-биле кончуг шудургу ажылдаарының чугулазы илдең. Ооң бир чылдагааны технология чуруму, хемчеглер алдынып турза-даа, чедир боттанмайн турарында. Чүге дээрге мергежилдиг кадржаан ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның доктаамал чедишпес чоруу салдарлыг. Хол-биле кылыр берге ажылдар бисте ам-даа 60 хуу чедип турар. Бо байдалды эдери-биле заводтуң үндезин чаартылгазын кылыр ужурлуг. Ол талазы-биле хемчеглер ам чаа бадылаттынып, акшаландырыышкын айтырыы шиитпирлеттинип турар. Ону бис манавайн, ам-даа болза эң берге черлерге чамдык ажылдарны кылыр ужурлуг бис.

Совет Тываның 40 чылынга уткуштур бистиң хоочун бүдүрүлгевис бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларын төлептиг күүседир дээш, улам күжениишкинниг ажылдап, күш-ажылы-биле Төрээн чурттуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн улам быжыглаарынга үлүүн киирер.

ЧАЛЫЫТКААН ХООРАЙНЫҢ ТУДУГЖУЛАРЫ

Совет улустуң акы-дуңма найыралдыг өг-бүлезинге тыва улустуң каттыжып киргенин Тываның оккур хөгжүлдезинге, чечектелиишкининге кайгамчык делгем орукту ажыткан. 40 чыл юбилейин демдеглээр Совет Тываның амгы хүнүнден, улус ажыл-агыйының бүгү адырларындан, эртем, культуразындан, чоннуң чаагай амыдырал-чуртталгазындан ооң үре-түңнелин көрүп болур. Тыва АССР-ниң найысылалы Кызыл хоорайның хөгжүлдези ооң бир тодаргай херечизи. Кызыл бөгүн — амгы үениң чаа хоорайы. Тудуг индустриязының, аъш-чем, чиик үлетпүрнүң болгаш өске-даа адырларның завод, фабрикалары ажылдап, немей туттунуп, чаартынып турар. Асфальтылаан делгем, чырык кудумчуларлыг, чаагайжыды туткан хөй каът бажыңнарлыг хоорай хүнден-хүнче сайзырап, аян кирип орар.

Сөөлгү чылдарда хоорайда чаа-чаа микрорайоннар немешкен. Чүгле бо беш чылдың эгезинден бээр муң ажыг квартиралыг чаа бажыңнар, 840 олуттуг уруглар садтары, социал-культура болгаш чонга ачы-дуза албан черлериниң өске-даа тудуглары ажыглалга кирген. Оларга чаа автовокзал, автоматтыг телефон станциязы, Чурукчулар бажыңы, чаа магазиннер, столоваялар хамааржыр.

Хоорайның мурнуу талазында база бир чаа микрорайоннуң тудуу шуудап эгелээн. Ында 80 аал ишти чурттаар беш каът бир бажыңче бо хүннерде чурттакчылар көжүп кирер, өскезиниң ажыглалга киреринге чедир эвээш үе арткан. База бир бажыңның ханазын 4-кү каътка чедир эптеп тургускан. Оларны болгаш таваан салгылааны өске-даа бажыңнарны Кызылда улуг панельдиг бажыңнар эптеп тудар комплекстиг чаңгыс бригаданың — «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелде Александр Иродовтуң бригадазы тудуп келген. Ам ажылдап турары 26 кижи составтыг ол бригада улуг панельдиг бажың тудуун эгелээнден бээр турумчуп, доктаамчып, кижи бүрүзү тус-тус хуваттынган мергежилинге улам мергежип, бот-боттарын солуптар холушкак мергежилдерни шиңгээдип алгылаан. Коммунист Чайдып Салчак, Геннадий Колногоров, Виктор Магда — монтажниктер, хоорай Совединиң депутады ажылчын Людмила Антипина, электроканнакчы Александр Горбылёв болгаш өскелер-даа ажылынга бердинген, кызымак тудугжулар.

Бригада бо чылдың эгезинден тура 1.23 миллион рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып, он бир айларның планын 103.3 хуу күүсеткен. Бир кижиге онаашдыр тудуг ажылдары 45,3 муң рубльге кылдынган, ол дээрге планнаттынганындан 1.5 муң рубль хөй.

Кызыл хоорайның тудугларында «Тыва тудуг» трестен оон аңгыда А. Воронинниң, Ч. Донгактың, В. Борбак-оолдуң, М. Шиповаленконуң, Е. Сарыгларның болгаш өске-даа бригадалар эки ажылдап, тудуг ажылдарын шалыпкын, шынарлыг кылыр дээш чүткүдүп, Совет Тываның 40 чылынга төлептиг белектерлиг ужуражыр соруктуг.

М. СААЯ.

ЧУРУКТА: улуг панельдиг бажың тудуунуң бригадазының хоочун тудугжулары (солагай таладан) монтажник В. Магда, каңнакчы А. Горбылёв, бригадир А. Иродов, монтажник Ч. Салчак.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

ЧЫЛДЫЫН КҮҮСЕТКЕН

Республиканың сүт комбинадының кол бүдүрүлгези — Кызылдың сүт заводу хоорайның мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ында ажылды организастаарының, дериг-херекселдерни ажыглаарының мурнакчы аргаларын нептередип, чаа технологияны, дерилгелерни ажыглап киирип турар. Бо чылын заводта чаа чамдык дериг-херекселдерни, ооң иштинде саржаг кылыр бүдүн комплексти эптеп тургузуп, ажыглалда киирген.

Заводтуң дирекциязы, партия, профэвилел организациялары социалистиг чарышты негелделерге дүүштүр, хөйге билдингир, чарлыг кылдыр организастап, ажылчыннарның билиг-мергежилин бедидип, негелделерни, харыысалганы күштелдирип, продукцияга чиг-эт берикчилери-биле сырый харылзааны чедип алганының түңнелинде заводтуң коллективи чонга чугула хереглелдиң аъш-чемнери — сүт продуктуларын бүдүрериниң, сайгарарының планныг даалгаларын доктаамал ажыр күүседип турар апарган. Күш-ажылчы чедиишкиннерге улуг үлүүн ажылынга сеткилинден бердинген кызымак кижилер киирип турар. Чижээ, СЭКП хооркомунуң кежигүнү Галина Дмитриевна Фатиенконуң удурткан бригада доктаамал бедик көргүзүглерни организастыг, шудургу ажыл-ишчи соруу-биле чедип ап турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, аппаратчы Ольга Захаровна Блохина, сметана савалакчызы Анна Сундуй-оол, хоорай Совединиң депутаттары: сүт савалакчызы Надежда Тихоновна Долженко, мастер Валентина Николаевна Тюнина, творог кылыкчызы Валентина Николаевна Зонина болгаш өскелер-даа эрес-шудургу ажылдың үлегерин көргүзүп турар.

Сүт заводунуң коллективи продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының бо чылдың планныг даалгаларын күүсеткен.

ЧУРУКТА: сүт савалаар шууштурулга шугумунуң ниити хевири.

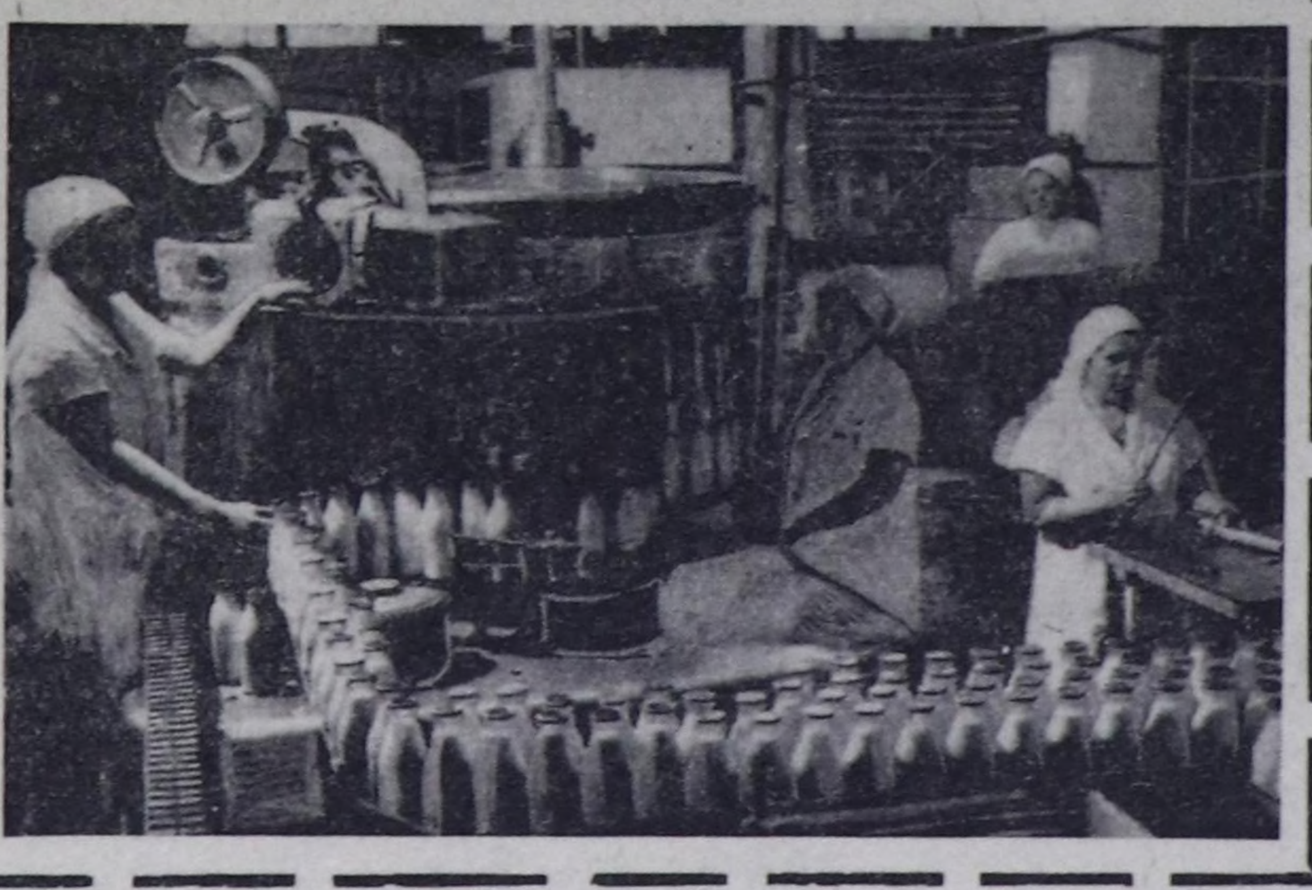

ХУУСААДАН ЭРТЕ

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң ниитиниң чемненилге трезиниң бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары он бирги беш чылдың үшкү, өзек чылының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш кызымак ажылдап турарлар. Бо чылдың эрткен он бир айларында үүрмектеп садар бараан саарылгазының планныг онаалдазын коллектив 103, боттарының продукциязын бүдүрерин 102,1 хуу күүсеткен.

Трестиң чамдык бүдүрүлгелери бо чылдың планныг онаалдаларын хуусаадан эрте күүседипкен. Чижээ, В. В. Сычева удурткан № 4 бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгениң коллективиниң күш-ажылчы календарында 1984 чылдың февраль. № 7 бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлге база трестиң мурнакчыларының одуруунда. Олар бо чылдың планныг онаалдазын хуусаадан эрте күүседипкен, 1984 чылдың январь айның үлүүнде ажылдап турарлар.

Ол көргүзүглер — ук бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгелерниң тус-тус коллективтериниң кызымак ажылының түңнели.

Бистиң корр.

ДЕЛЕГАТ ХҮНҮ

СЭКП Кызыл хооркому партияның XXV хоорай конференциязының Делегат хүнүн дүүн эрттирген.

СЭКП хооркомунуң хуралдаар залынга делегаттар партия хооркомунуң болгаш хооркүүскомунуң аппарадының ажылдакчылары-биле ужурашкан. СЭКП хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов ужуражылганы удуртуп эрттирген.

Хоорайның ажыл-агый болгаш социал-культура хөгжүлдезиниң планнарының кайы хире күүсеттинип турарын делегаттарга таныштырган. СЭКП хооркомунуң ийиги секретары А. И. Григорьев — үлетпүр бүдүрүлгелериниң транспорт, тудуг организацияларының, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының бирги оралакчызы В. И. Осипов чуртталга-амыдырал айтырыгларының талазы-биле хооркүүскомунуң ажылының дугайында чугаалап бергеннер. Хоорайның кол архитектору М. К. Куулар найысылалдың моон соңгаар канчаар сайзырап, чаагайжыды кылдынарын тайылбырлаан. Хоорайның экономиктиг, социал болгаш культура хөгжүлдезиниң планныг онаалдаларының күүселдезинге, амыдырал хандырылга айтырыгларынга хамаарыштыр салган хөй санныг айтырыгларынга делегаттар чогуур харыыларны алган.

Конференцияның делегаттары хоорайның чамдык бүдүрүлгелери, чаа тудуглары-биле танышкан. Олар Чурукчулар бажыңынга чораан, «Мебель» магазининге баргаш, мебель фабриказының, ИХМ-ниң бүдүрүлгелериниң кылган продукциязын көрген. Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга даараныглга фабриказының «Тувашвейбыт» каттыжыышкынының даараны чоннуң хереглел барааннарының болгаш хеп модельдериниң делгелгезин көргеннер.

Хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң удуртукчулары Делегат хүнүн эрттиреринге киришкен. Партияның хоорай конференциязының делегаттарының янзы-бүрү айтырыгларынга тайылбырны олар бергеннер.

Бистиң корр.

...Даштыкыдан сөөлгү медээлер...

ПРАГА. Чехословак-совет найырал аттыг социалистиг күш-ажыл бригадаларының хоорай активи Брнога болуп эрткен. Ол хүндүлүг атты чаалап алган база ол дээш демисежип турар 460 коллективтиң төлээлери аңаа киришкен. Совет Эвилелинге бээр үлетпүр бүдүрүлгезиниң продукциязының шынарын экижидер болгаш ону ойшаанда бүдүрер талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни олар чыл эгезинде алганнар. Түңнеп кээрге тодарааны болза, алган хүлээлгелер ажыр күүсеттинген. Совет Эвилелинче чорудар химиктиг чемишчидилгелер бүдүрүп турар Краловопольскиниң машина тудуунуң заводунуң коллективи эң эки көргүзүглерлиг болган.

ПАРИЖ. Бүдүн-бүдүн заводтарны хаап, бүдүрүлгени кызырып турар иштики национал, база даштыкы буржуазияга удур Француз компартияның Чиңгине секретары Жорж Марше шиитпирлиини-биле чүве чугаалаан. Парижтиң чоогунда Ивриде шарик подшипниктер бүдүрер заводка эрткен митингиге ол киришкен. «Бүдүрүлгениң орулга чок болу бергени» дээш ооң ээлери заводту хаарын шиитпирлээн болгаш ажылчыннарны ажылдан үндүрген. Митингиге чүве чугаалап тургаш, Жорж Маршениң демдеглээни болза, демиселди уламчылаар, заводтуң ажылын долу күш-биле чорударының хемчеглерин профэвилел-биле кады кылыр. Орулга чок деп чугаа — меге. Франция хереглеп турар подшипниктериниң 39 хуузун даштыкыдан сөөртүп ап турар. Хей чоруктан кижилерни ажылдан массалыы-биле үндүрер чорук хөй болуп артпышаан. Парижтиң чүгле чаңгыс үлетпүр районунда безин 200 бүдүрүлге хагдынарының кырында келген. Чазактың чөөн үзелдиг күштериниң экономиктиг программазын буурадыр сорулга-биле улуг хөреңгитен буржуазия ол бүгүнү үүлгедип турар.

АНКАРА. АКШ-тың Ливанда эжелекчи үүлгедиглерин, оларның Сирияга удур өөнчүкчөнгээлиг чорудулгаларын түрк парлалга буруу шаап турар. Чурттуң улуг солуннарының бирээзи «Миллиет» солуннуң демдеглээни болза, «хөй национал күштерниң», ылангыя америк шериглерниң туруп турары Ливанда байдалды дүшкүүредип турар.

ВАШИНГТОН. 1984 чылда шериг чарыгдалдарының дугайында хоойлу төлевилелинге президент Рейган атты салган. Ам күштүг болу бээр хоойлу төлевилелинде көрдүнгени болза, милитаристиг сорулгага үндүрген акша-хөреңги 250 млрд., эрткен саң-хөө чылынга деңнээрге, 18 млрд. хөй болуп турар. Шериг талазы-биле артык күштүг болурунче угланган кол хереглелдер хандыртынганы ол.

(СЭТА).

1984 чылда номчукчуларга

Информация килдизи

Он бирги беш чылдың үшкү чылы төнүп, дөрткү — шиитпирлиг чылы эгелээр. Эрткен чылда күш-ажылчы коллективтериниң шалыпчы ажылдыкжын, совет кижилериниң амыдырал-чурттталгазын, культурлуг дыштаныылгазын болгаш хүн бүрүнүң болуушкуннарын, чаа чүүлдерни көргүскен медээлерни, репортажтарны, фотоинформацияларны болгаш өске-даа материалдарны номчукчуларга бараалгадыр дээш редакцияның информация болгаш спорт килдизи бүгү күжүн үндүрүп ажылдап келген.

Партияның XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин болгаш СЭКП Төп Комитединиң май, ноябрь (1982 ч.) база июнь (1983 ч.) Пленумнарының салган сорулгаларын амыдыралга боттандырарынче, беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседиринче ажылчы чонну мобилизастаар сорулга-биле «СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга», «Он бирги беш чылдың өзек чылынга — шалыпчы күш-ажыл», «Совет Тываның 40 чылынга уткуштур» дээн ышкаш өске-даа рубрикаларны ажыткан турган.

Республиканың районнарында чер-черлерде кандыг-кандыг чүүлдер, өскерлиишкиннер болуп турарын база көдээ ишчилерниң ажыл-херээн чырыдарынга «Районнардан медээлер», «Фоторепортаж», «Янзы-бүрү медээлер» деп рубрикаларны доктаамал ажыглап турар.

Күш-культура болгаш спорт дугайы килдистиң чугула темазы. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-культураның болгаш спорттуң массалыын улам ыңай көдүрер дугайында» доктаалын күүседири-биле кол хемчеглерниң дугайында доктаалды партия обкомунуң бешки пленумунга хүлээп алган болгай. Ол чугула доктаалдарны амыдыралга боттандырар талазы-биле ажыл чер-черлерде канчаар чоруп турар дугайында чырыдарын килдис кичээнгейниң төвүнге тургузуп, «Республиканың спортчу амыдыралы», «Спорт» деп рубрикаларны аңаа тураскаадып үндүрүп келген.

Спорттуң аңгы-аңгы хевирлерин хөгжүдерин пропагандалаар, массалыын чедип алыр, бүдүрүлге гимнастиказын, ылаңгыя школаларга эртенги гимнастиканы нептередири, кадыкшылга бөлүктерин тургузары дээш кандыг хемчеглер кылдынып турарын көргүзер дээш килдис ажылдап келген. Ындыг темаларга бөлүк материалдарны Каа-Хем районнуң «Бурунгаар», «Енисей» совхозтардан, Сарыг-Септиң школаларындан, Таңдының «Коммунизмниң херели» совхозтан, Эрзин Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл районнардан, Кызылдың даараныылга фабриказындан болгаш оон-даа өске черлерден үндүрген.

Орук-транспорт чурумунуң байдалының болгаш орукка шимчээшкин дүрүмнерин сагыырының дугайында база хуу автомобиль ээлеринге чамдык материалдарны «КАИ экранынга» үндүрүп турган.

Үстүнде айыттынган рубриканы, темаларны чырыдарын килдис келир чылын уламчылаар болгаш чамдык чугула айтырыгларны чугаалажып, санал-онал солчуру-биле көдүрерин планнаан. «Он бирги беш чылдың дөрткү чылынга — шалыпчы күш-ажыл» деп рубриканы ажыдар база бүдүрүлгелериниң, организацияларының, ажыл-агыйларының, тус-тус кижилерниң бедиткен социалистиг хүлээлгелериниң болгаш ооң күүселдезиниң дугайында информацияларны, репортажтарны, интервьюларны, корреспонденцияларны «Совет Тываның 40 чылынга уткуштур» деп рубриканың адаанга бээр.

«Кадыкшылга бөлүү чүнү бээрил?» деп тускай булуңну ажыдар. Аңаа кадыкшылга бөлүктериниң дуржулгазын чырыдар. Ол бөлүктериниң кежигүннериниң чагааларын парлаар.

Күш-культура болгаш спорт чүгле кижилерниң кадыын быжыглаарынга эвес, а харын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, сагылга-чурумну быжыглаарынга эки салдарлыг. Ынчангаш «Спорттуң кандыг хевиринде киржип турар сен?», «Спорт сеңээ чүнү бергенил?» деп рубрикаларны ажыдар.

Эргим номчукчулар, силерниң суурунарда, азы ажылдап турар коллективиңерде, совхозунарда кадыкшылга хүнүн организастааныңар, коллективтиг үнүүшкүннер азы бүдүрүлге гимнастиказының, спортчу оюннар, маргылдаалар дугайында редакцияже бижиңер. Ол ышкаш хөй-ниитичи тренерлерниң, школаларда күш-культура башкыларының, уругларның спорт школаларында тренерлерниң, күш-культуржу активчилерниң, хоочун спортчуларның ажылының дугайында чүүлдерни база бижиирин дилеп тур бис.

КОЛ КҮЖҮВҮС

40 Совет Тывының 40 чылынга

«Күш-ажылы дээш алдар болгаш мактал!». Бо лозуңнуң адаа-биле бүгү чуртта калбарган патриотчу шимчээшкинге Кызыл хоорайның өске-даа бүдүрүлгелери-биле кады бистиң Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы база киржип турар. Ол шимчээшкинге коллективтиң ажыл-ишчилериниң киржилгези күш-ажылды организастаарын экижидеринге, ажыл-агыйжы эвес чорук-биле, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун үрээр фактыларга удур демиселди күштелдиреринге социалистиг чарыштың дээштиниң бедидеринге улуг идигни берген.

Ооң түңнелинде коллективтиң коммунистери болгаш ажыл-ишчилери боттарының сөзүнге ээ болуп, чамдык эки түңнелдерни чедип алган. Бо чылдың он бир айларында 121 муң кубометр ыяшты үндүр сөөртүр турган. 126 муң кубометрни сөөртүп, продукция бүдүрериниң планын ажыр боттандырган болгаш чыл планын күүседириниң кырында келген. Дилиг материалдарын бүдүрериниң чыл планын ам безин ажыр боттандырып, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылгызынга деңнээрге өзүлделиг, бараанның продукцияның бот-үнези кудулаан. Ажыл-агый чылын орулгалыг доозарының магадылалы бисте бар. Коллектив ниитизи-биле он бирги беш чылдың үш чылдарының онаалдазын күүседип, дең-дески ажылдап турар.

Бо чылдың үшкү кварталында социалистиг чарыштың түңнелдери-биле бистиң ыяш үлетпүр ажыл-агый коллективи республикага ийиги черни алгаш, СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профобпчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир вымпели-биле шаңнаткан.

Бо чедиишкиннерге коллективтиң дайынчы өзээ — партия эге организациязының, ооң коммунистериниң киирген үлүү улуг. Чээрби ажыг коммунистерни бүдүрүлгениң чугула участокталарынга хуваагаш, тус-тусста партийжи даалгаларны берген, ооң күүселдезин хынап, партия хуралдарынга оларның отчёттарын дыңнаарын практикалаан. Материалдыг кежикти бүдүрер ажылда коммунистер боттарының эш-өөрүнге үлегери, негелде, харысалгалыы-биле партия организациязының башкарыкчы ужур-дузазын бедидип турар. Чижээ, ыяш дилер цехте бригадир В. П. Башкирцев удурткан партия бөлүү план ёзугаар ажылдап, ында коммунист бүрүзү бодунуң бедик адын төлептиг ажылы-биле бадыткаан турарын чедип ап келген. Ында коммунистер: ыяш дилериниң мастери Т. Селиванова, цех начальниги В. Цупиниң, электрик А. Щегонин, өскелер-даа партийжи даалгаларын ак сеткилдиг күүседип, коллективтиң хөй-нити ажылынга идепкейлиг болуп турар. Бо цехте продукцияны хүлээп алырының тускай чурумун күрхайгаарал лабораториязының негелдезинге дүүштүр кылып, чогуур хемчеглерни ап чорутканы ооң шынарын көскүзү-биле экижиткен.

Ыяш үлетпүр ажыл-агыйында партия, профэвилел организациялары администрация-биле кады бүгү цехтерниң болгаш пунктуларның дең-дески ажылдаарын хандырарынче угланган хемчеглерни ап чоруткан. Ол ышкаш чаа техниканы бүдүрүлгеге нептередип турар. Кызылда ыяш дилер цехте үндүр тырттырар он хире чаа тракторну чыл бүрүде ап, ыяш сөөртүр автомашиналар, чүък чүдүрер техника немежип турар. Бо дээрге коллективтиң дең-дески ажылдаарынга улуг деткимче-дир.

Бисте күш-ажылды шын организастаарының кол аргазы — бригада кержээзи-биле ажыл болуп турар. Ону боттандырып турары коллективте ажылчын бүрүзүнүң күш-ажылчы үлүүн тодаргай үнелеп көөрүнге дузалап, кижилерни сырый каттыштырып, салдынган сорулгаларны шиитпирлээринге идигни берген. Бригадалар чөвүлелдери тургустунган болгаш олар бригада бүрүзүнүң мурнунда тургустунуп кээр чугула айтырыгларны шиитпирлеп, ажылды ай санында түңнеп, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче кичээнгейни күштелдирип турар.

Партия, профэвилел организациялары өске-даа чамдык ажылдарны организастаарын хандырып, он бирги беш чылды болгаш ооң үшкү чылын чедиишкинниг доозарының хемчеглерин ап келген. Ылаңгыя күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалы болгаш ону быжыглаар талазы-биле хемчеглерни бүдүрүлге хуралдарынга каш удаа чугаалашкан. Профэвилел комитединиң хуралдарынга социалистиг чарыш түңнелдерин сайгарып, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн кижилерни шыңгы чугаалажып, чарышка материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннериниң аргаларын ажыглап, санаторийлерге болгаш дыштанылга бажыңнарынга баар путёвкаларны мурнакчыларга берип турар.

Коллективте профэвилел организациязының ажылының дугайында коммунист Е. Г. Бековтуң илеткелин партия хуралынга дыңнааш, ооң ажылында бар четпестерни коммунистер айтып, боттарының саналдарын киргилээн. Чарыштың түңнелдерин үндүрерде ёзу барымдаалаар чоруктарны, ону хөйге калбаа-биле көскү, билдингир болдурар талазы-биле ажылдың четпес тургустунганын шүгүмчүлээн. Бисте массалыг хемчеглерни база хөйү-биле чорудуп турар. Субботниктер, мал чеминиң белеткелинге, ажыл-агыйларга картофель ажаарынга болгаш өске-даа чугула ажылдарга чамдык эштерниң киржилгези, идепкейи чавыс.

Ажылда четпестерни коллективтиң коммунистери, ажыл-ишчилери шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп, ону чайладырынче күженишкинни мобилизастап турар. Чорудуп келген идеологтуг, политиг-кижизидилгелиг ажылывыстың дээштииниң амдаа чавызындан ажыл шагы үзер, ээриктер сергедир черге кире бээр кижилер бар, ажыл шагының чидириглерин анализтеп көөрге, бир ажылчынга онаашты ол эвээш эвес болуп турар.

Бистиң коллективтиң коммунистери болгаш ажыл-ишчилери беш чылдың эрткен ийи чылында болгаш бо чылдың он бир айларында чедип алган чедиишкиннерин хоорайның XXV партия конференциязынга күш-ажылчы белек кылдыр рапорттап, ажылда четпестерни шугдунуп көрбүшаан, бо чылды эки доозарын, Совет Тываның 40 чыл болур оюн төлептиг уткуурун хүлээнип турар.

Г. ПЕСТЕРЕВА,
Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйында партия организациязының секретары.

Кызыл хоорайның күш-ажылчы коллективтериниң мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээр дээш ында партия организациялары партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылдарны малбарткан. Сүт комбинадында, Тыва коммунэнергода, «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазында, автосептелге заводунда партия организациялары бо талазы-биле чогуур ажылдарны чорутканындан планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер чедиишкинниг күүсеттинип турар.

Хоорайның партия организацияларының секретарьлары ажылының арга-дуржулгазын солчуру эки чаңчыл болган, ажыл-ишти чедиишкинниг шиитпирлээринге ол дузалап келген.

ЧУРУКТА: (солагай таладан оң талаже) партияның хоорай конференциязының делегаттары, партия эге организацияларының секретарьлары: хоорайның септелге-тудуг эргелелинде Н. С. Емашева, үлетпүр бараанаар садыында Г. Я. Шикина, дааранылга фабриказында В. Н. Брюханова, автосептелге заводунда Е. Н. Балабанова, геология-шинчилел экспедициязында В. И. Шибанов, № 2 школада Н. К. Ондар, Сельхозтехниканың Кызылда транспорт бүдүрүлгезинде И. Г. Флоренко, харылзаа белдиринде Т. Д. Чамзы, Тыва коммунэнергода Ю. В. Ватулина, республика типографиязында В. Я. Голубков.

Идеологтуг фронтунуң дайынчызы

ЭКИ САЛДАРНЫ ЧЕДИРЕР

Идеология ажылдакчыларының мурнунда амыдырал дыка хөй айтырыгларны тургузуп турар. Оларның аразында марксчи-ленинчи мировоззрениени кижилерниң угаан-медерелинге хевирлээр ажыл ажылчы чоннуң коммунистиг кижизидилгезиниң үндезини ол. Ынчангаш партия өөредилгезин СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эде тургузуп, ооң арга-методун чаартып чорудар, стилин өскертип, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап тургаш, дыңнакчы бүрүзүнүң угаан-медерелинге, сеткил-сагыжынга чедип ажылдаары негеттинип турар.

Хоорайның партия организацияларында амыдыралдың ол негелдезинге дүүштүр дыка хөй дуржулгалыг пропагандистер ажылдап турар.

СЭКП Кызыл хооркомунуң пропагандада болгаш агитация килдизи ындыг пропагандистерниң бирээзи № 1 орук-тудуг эргелелинде ам он ажыг чыл пропагандистеп турар Галина Михайловна Огнёва деп санаар.

Бо чылын политиктиг өөредилге ол бүдүрүлге черинге, мурнунда чылдарда ышкаш, база-ла организастыг эгелээн. Галина Михайловнаның дыңнакчылары орук тудуунуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылар. Ол партийжи сөстү бодунуң дыңнакчыларынга чедирип, партияның салып турар сорулгазын чедингир кылдыр оларга тайылбырлап, политөөредилгени кижилерниң сеткил-хөөнүнге болгаш сагылга-чурумунга эки салдар чедирер, бүдүрүлгениң өзек айтырыгларын шиитпирлээри-биле сырый холбаарын чедип алырынче утландырып турар.

Дуржулгалыг пропагандист Галина Михайловна Огнёва кичээлдерни, семинарларны, беседаларны эрттирерде дыңнакчыларның политиктиг билиглерин улам байыдып чорударын сөөлгү чылдарда чедип ап келген. Ооң түңнелинде бүдүрүлгениң мурнунда салдынып турар ажыл-агый айтырыгларын, планныг даалгаларын, боттарының алган социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге дыңнакчыларның харысалгазы бедээн, коллективке сагылга-чурум эрткен чылга бодаарга, көскүзү-биле экижээн. Пропагандист Г. Огнёваның дыңнакчыларындан чолаачылар В. Черменьёв, А. Кузьмин, С. Иванов болгаш өскелер-даа бүдүрүлгениң мурнакчылары болбушаан, кичээлдерге идепкейлиг киржип, илеткелдерни, дыңнадыгларны кылып, коллективтиң хөй-нити ажылдарын, партия организациязының берген даалгаларын күүседип турар.

1970 чылдан бээр партияның ол берге болгаш харысалгалыг даалгазын күүседип чоруур инженер эртемниг пропагандист Галина Михайловна Огнёва дыңнакчылары-биле айда ийи катап ужуражып, оларның чамдык чидиг айтырыгларынга дорт харыыны берип, амыдыралда болуп турар болуушкуннарның анализин кылып, мынчаар кичээлдерни эрттирип ажылдап турар.

Б. МОНГУШ.

Дузалал ажыл-агыйы — ниитиге ажыктыг

КҮЗҮН-НЕ БИЛДИНЕ БЭЭР

Совхозта дузалал ажыл-агыйлыг өг-бүлелерниң саны элээн өскен. Девискээринде огород тарып өстүрүп турар өрегелер илдең, чайын дыка көрүштүг, ногаан чыдар. А күзүн, дүжүт ажаалдазының үезинде, кымның, кайы өг-бүлениң чеже хире дүжүт алганы билдине бээр. Чайын олут чок ажылдаан өг-бүлелерниң дүжүдү чаагай болуру чугаажок. Ынчан боттарынга хереглединиден артыкшылдыг ногааны, картофельди ону хереглээн кижилерге садыптар.

Совхозтуң ажыл-ишчилериниң аразында мал-маган тудуп турарлар база эвээш эвес.

«Май 1» совхозтуң ишчилери дузалал ажыл-агыйын тудуп, ону хөгжүдерин чугулалап көрүп турарлар. Аъш-чем программазын боттандырарынга оларның бичедаа бол, үлүү кирер. Боттарының холу-биле тудуп, күжүн үндүрүп тургаш, ажаап өстүрүп алган ногаазын ам кыжын чемге ажыглаары дег чаагай чүве кайда боор!

Д. АЙР-САНАА.
Тожу район.

ЧӨВҮЛЕЛГЕ — ОТЧЁТТАР

Тываның Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының килдистери 1983 чылда кылып чоруткан эртем-шинчилел ажылдарының отчёттарын дужаап эгелээн.

Станцияның эртемденнер чөвүлелинге боттарының ажылының түңнелин үрезин талазы-биле килдис кылган. Оон эргелекчизи О. Ензак республиканың совхозтарынга тарааның дүжүдүн бедидер сорулга-биле бедик шынарлыг, шыдамык болгаш чаартынган үрезин сорттарының белеткелиниң дугайында илеткээн.

Бистиң республиканың агаар-бойдузунга таарыштыр шилип тургаш, өстүрген, бедик дүжүт бээр кызыл-тастың — «саратовская — 29», «бурятская», «скала»; арбайның — «Красноуфимский — 95», «донецкий — 8»; суланың — «крупнозерный» болгаш «марино» дээн ышкаш үрезиннерин база тарылга шөлүн ээлчештиреринге болгаш мал чеминге хереглээр хөй чылдыг сигеннерни совхозтарга нептередир сорулга-биле чорутунган ажылдарның түңнелдерин ол чугаалаан. 1983 чылда республиканың совхозтары ол үрезиннерни план ёзугаар хөйү-биле садып алганнар.

Эртемденнер чөвүлелинге мурнакчы дуржулганы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге нептередип, пропагандалаарының талазы-биле килдистиң эргелекчизи эш Фоминниң илеткелин база дыңнаан.

Ылаңгыя мал чеми белеткээриниң талазы-биле станцияга чогааттынган бедик бүдүрүкчүлүг болгаш бөдүүн, чаа чамдык дериг-херекселдерни база аза-огу деп үнүш-биле демисежиринге ажыглаар херекселди ол соңуургаткан. Ам сорулга — ол чаа дериг-херекселдерни республиканың совхозтарынга дарый нептередип, ажыглаары негеттинип турар.

Республиканың совхозтарының тускай эртемниглери станция-биле быжыг харылзаа тудуп, боттарының ажыл-агыйларынга эртемниң чаа чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганың аргаларын моон соңгаар ажыглап, нептередири чугула.

К. ОЮН.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ШАЛЫПЧЫ ТУДУУ

ТУРКМЕН ССР. Республиканың мурнуу чүгүнде азоттуг чемишчидилгелер заводун ажыглалгаа киирери ховушөлдерниң дүжүдүн көвүдедиринге дузалаар. Амгы үеде ында шала кошкак азот кислотазының болгаш аммиак селитразының комплекстериниң тудуун шапкын темпилер-биле чорудуп турар. Тудуг-монтаж ажылдарын дүргедединге «ажылчын эстафетаның» принцивин ёзугаар организастаан күш-ажыл дузалаан.

Республикага химияның канчаар-даа аажок улуг бүдүрүлгезин тудуп тургузары СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде көрдүнген. Ук объектини тударынга бүгү чурт киржип турар. «Чарджоутудуг», «Марыхимтудуг», «Волгаканттудуг», «Туркментептудуг» трестилериниң салбырларында акы-дуңма бүгү республикаларның тудугчулары ажылдап турар.

ЧУРУКТА: шала кошкак азот кислотазының болгаш аммиак селитразының комплекстериниң тудуунуң ниити хевири.

С. РОЗЫЕВТИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

«ЧАШ-ООЛДУ ЧОРУДУҢАР»

Чаш-оол Ондар чүгле Ишкин салбырында эвес, «Сүт-Хөл» совхозта хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Ооң мергежили тракторист. «Каң аът»-биле өңнүктежип, ону башкаргандан бээр 20 чыл ажа берген. Ол үелерниң иштинде МТЗ-50, МТЗ-80 маркалыг тракторларга ажылдаан. Мурнуку чылдарда эрги трактор хүлээп алгаш, он чыл эдилээн.

Техниканың үр эдилелинге ээ-харыысалга болгаш камналга боттан хамааржыр. Ону ажылдап келген үезиниң иштинде ханы билип, дуржулгазындан көрген. «Эки ээниң эдилээн эди үр бараан боор» — деп, ол эш-өөрүнге чугаалаар. Шынапла, хоочун механизаторнуң сөзүнге каттышпас арга чок. Чамдык механизаторлар эдилээн эдинге дыка камналга чок боор. Кандыг-бир чери үрели бээрге, ону септевес. Техниканы ханы өөренип, билиин практика-биле ханы холбаарын-даа уттуптар. Дөңгүп ажылдап-ла турар болза, ол-ла дээр хөөннүг боор. «Кара демир аарыыр эъттиг, могап-шылаар эвес» дижир хөөн-биле душкан-на черинге тургузу каапкаш чоруй баарлары база турар. Шак ындыглар-биле хоочун механизатор эптеш чок.

Оон кедерезе, билир-билбес кижилерге техниказын башкартыр, чамдыкта ол-бо кезектерин адырып кагтылаптар. Ындыг камналга чок кижилерге хамаарыштыр Ч. Ондар мынчаар чугаалаар:

— Техника дээрге күрүнениң улуг өртек-үнелиг эди. Ооң камналгазынче, ажаалдазынче хүн бүрүде сагыш салырывыс — бистерниң, механизаторларның дорт хүлээлгевис. Механизатор кижи бүрүзү эдилээн техниказы үрелип, эпчокталы бээрге, баш бурунгаар эдип, доктаамал септеп-селип ап чорууру черле чугула. Бир эвес бо бүгүнү сагывайн, туразында аажылаар болзувусса, эт-даа эт болбас, ажыл-иш-даа бурунгаарлавас болгай — деп, ол шын-на сеткилин чугаалап орар.

Дуржулгалыг механизаторнуң чугаазы-ла чөптүг. Чамдык механизаторлар, чолаачылар машина-техниказын ээрик-даа башкара бээр. Ооң уржуундан үреп алган таварылгалар хаая эвес болгулаар. Озал-ондак кылгаш, техника башкарар эргезин казыттырып турарлар совхозтуң кайы-даа салбырларында бар.

Чаш-оол Шыдыраaевич техниказын септей бергенде, мастерскаяның септекчилери, слесарьлары-биле деңге туруптар. Ол кайда, кандыг үрелиишкин болганын оларга айтып берип, боду кылчып чаңчыга берген. Ынчангаш башкарган техниказын билири хөлчок. Часкы, күскү сезоннарга ооң техниказы турууишкун чок ажылдап келген. Аңаа кандыг-даа ажылды дагзырга чажам дивес күүседир. Ылаңгыя Ишкиннерниң, Шелелерниң кадыр-берт оруктарынга шагның кайы-даа үелеринде ыңай-бээр рейстерже чеже үнмээн дээр. Ындыг ажылга ол пат чаңчыгып калган.

Суурга малчыннар келгенде «Чаш-оолду чорудуп көрүңер» деп бо-ла дилээр. Ооң дузааргак сеткилин, төлептиг меҙү-шынарын малчыннар билир. Ынчангаш малчыннарның хүндүткелин, бүзүрелин ол ак сеткилдиг ажылы-биле чаалап алган. Ыңай-бээр рейсче үнерде черле хилис чорбас. Ыяапла бир ажылды күүсеткен чоруур.

Ол салбырда идепкейлиг хөй-ниитичи. Ниитиниң ажылынга кызымак боорундан аңгыда, хууда амыдырал-чуртталгазынга база үлегерлиг. Ада-ие уругларының кижизидилгези, өөредилгези дээш доктаамал сагыш салып чоруур. Оларның школа-биле харылзаазы быжыг. Эки ажыл чайгаар бедик хүндүткелге чедирер. Ч. Ондарның ажылын чыл санында совхоз дирекциязы үнелеп, өртектиг белектерни тывсып келген. Ийи чыл бурунгаар аңаа Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору хүндүлүг атты тывыскан. Ол бедик атка улам сорук кирип, совхозтуң экономиказын хөгжүдеринге моон-даа соңгаар шынарлыг ажыллажып бараалгадыр сорулганы салган ажылдап турар.

Т. КАРМА.
Сүт-Хөл район.

ОРУКТАР ЭКИЖЭЭН

«Нарын» совхозту район төвү Эрзин суур-биле тудуштурган 22 километр орукту чаарты тудары доозулган. Ооң тудуун № 2 орук-тудуг эргелели чоруткан.

Ол эргелелдиң коллективи чыл дургузунда доктаамал эки көргүзүглерлиг болуп, тудуг-монтаж ажылдарының планын 105 хуу күүсеткен.

Эргелелдиң бо чылын ажыглалгага киирген ол объектизин — Эрзин — Нарын аразында кадыг шывыглыг оруктуң тудуун М. М. Баирниң бригадазы «кончуг эки» демдекке дужааган.

Кызыл — Эрзин аразында оруктуң капитал септелгезинде дыка хөй ажылдарны В. М. Алтуховтуң бригадазы кылган.

Н. ООРЖАК.

МАСТЕРНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

ТАЛЛИН. (СЭТА-ның корр.). Вильянди районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынынга хамааржыр «Выхма» колхозтуң машина-биле инек саар мастери Аста Романовски бо чылдың эгезинден бээр бо хүнге чедир инек бүрүзүнден-не ортумаа-биле 7500 килограмм сүттү сагган. Ындыг чедиишкинни эстон фермаларга амдызында кым-даа чедип ап көрбээн.

Ук саанчы «алды муңчуларның» болгаш «чеди муңчуларның» клубтарының эгезин салган. Ук клубтарда ам республиканың бежен ажыг мурнакчы саанчылары санаттынып турар.

— Бо чыл сүт бүдүрүлгезин көвүдедир талазы-биле он бирги беш чылдың эгезинден бээр, эң бедик көргүзүглүг чыл болган — деп, Эстонияның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, республиканың агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы Х. Вельди чугаалаан.

СУГГАТТЫГ ЧЕРЛЕРНИҢ АЖЫЫ

ФРУНЗЕ. (СЭТА-ның корр.). «Тогуз-Булак» совхоз суггаттыг черлерниң шөлүн улгаттырган. Ак-Сай деп черде насос станциязын хуусаазында көрдүнген үезинден барык бир ай бурунгаар эрте ажыглалга кирген. Ук насос станциязы меңги-доштардан аккан хемниң суун барык бежен метр бедикче көдүрген. Ынчангаш бедик даглыг, ээн чыткан одарлар суггаттыг черлер бооп хуулган.

Иссык-куль чоогунда мелиорация аңаа хову ажылдарын шапкын хөгжүдер арганы берген. Чүгле бо чылдың эгезинден бээр ийи муң гектар ажыг черлерни ында тарылга ээлчештирилгезинге кииришти рген. Ол черлерде ам тараа культураларының, ногааның, силостаар кукурузаның байлак дүжүдүн өстүрген.

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

БАЙДАЛ ЭТТИНГЕН

Октябрь 30-де солунга парлаттынган А. Бегзиниң «Кыш келген, а байдал кандыгыл?» деп чүүлүнге харыыны СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң бирги секретары О. Н.-С. Шагдыр-оол редакцияга чоруткан. Ында бижип турары болза, амгы үеде районнуң бүгү малчыннарының кыштаглары септеттинген, мал чемин кыштагларда болдунар шаа-биле чедирген. Совхозтарның техниктиг чөвүлелдеринге сиген белеткевээн малчыннарны чугаалажып, хемчег алган. Кыштагларда суг кудар цистерналарны четчелээн, сугну коданнарга доктаамал чедирип турарын чурумчуткан.

Мал ажылы — шалыпчы фронт

Магадылалдың үндезини

Мал ажылының материалдыг баазазын хөгжүдер талазы-биле горькийжилер багай эвес түңнелдиг болган. Сүт бүдүрериниң көргүзүглери бедээн, Россияның эң эки он областарының санынга Горький облазы кирген. Чылда үш болгаш оон-даа хөй муң килограмм сүттү инектен чүгле ажыл-агыйлар эвес, а бүдүн-бүдүн районнар саап ап турар. Чүгле чыл планын күүседир эвес, муң-муң тонна немелде продукция бүдүрер арга сөөлгү чылдарда тургустунган.

Чедиишкинниң хөй чүүлдер магадылалдан. Ажыл-агыйларның хөй нуруузунда эки мал кажааларын ажыглалга киирген, малдың уксаазын экижидер ажылды эртемге үндезилеп тургускан, уксаажыдылга ажыл-агыйлары база бар, мал чемнериниң баазазы быжыккан. Ындыг-даа болза, кандыг-даа айтырыгны шиитпирлээр кол күш — мал ажылының кадрлары.

Машиналыг сааданың 18 муң мастерлери областа бар. Оларның күш-ажылының ачызында тиилелге чедип алдынган. Ферма коллективиниң быжыгылышкыны болгаш хөгжүлгези ооң ажыл-ишчилериниң сеткил-хөөнүнден, чүткүлдүүнден долузу-биле хамааржыр. Малчыннарже сагыш салырга, олар аңаа эки харыыны бээр.

Чижек дилеп ырап-даа канчаар. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң Толмачёв фермазы ийи чыл улаштыр облста нептерээн социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп келген. 1982 чылда бир инектенне 5300 килограмм сүттү алган. Бо чылгы көргүзүг оон-даа бедик болурун планнаан. Малды азырап база чемгерип турарының байдалдарының талазы-биле ферма өске коллективтерден ылгалбас, оон кежигүннериниң бот-боттарының аразынга демнии, найыралдыы, чончуг, ол шынары-биле ылгалып турар.

— Толмачёвта малчыннар бажыңы ажыттынганы бистиң улам чоокшулаштырган — деп ферманың звено удуртукчузу А. Рошина чугаалаар. — Моон мурнунда саалда соонда тарай кылаштажы бээр турдувус. Бажыңнарывыс чаагайжыттынган, уругларывыс чели-садиктерде. Кады дыштанып, кады өөренип тур бис. Бот-боттарывыска дузалажырывыс чаңчыл болу берген.

Коллективтиң чедиишкиннеринге малчыннар бажыңының ужур-дузазы улуг болганы чугаажок. Билбес мен, эки кызыл-булуң чок фермаларга байдал берге-ле боор он. Өөрениири-биле, дыштаныры-биле улус чыглып келир эки дериттинген черлиг болурга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге дыка ажыктыг-дыр. Бүдүрүлгеде чаа чүүлдерни боттарывыстың кызыл-булуңувуска өөренип турар бис.

Күш-ажылды организастаарын шын тургускан черлерниң чижектери хөй. Аңаа хамаарыштыр Вад районда «Красная стрелка» колхозтуң дуржулгазын чугаалап болур. Мал ажылынга күш-ажылды шуудулга-цех системазы-биле организастаарын ажыл-агыйның баштаар черинден саанчылар негээн. Шуудулгалыг арганы ажыглааның соонда ажылды ийи ээлчегже шилчиткен. Оон уламындан кадрлар бүдүрүлгеге быжыглаттынган, ажылдан үнер-кирер чорук кызырылган. Адырның бүдүрүкчүлүг болурунга ол чорук улуг салдарны чедирген.

(СЭТА).